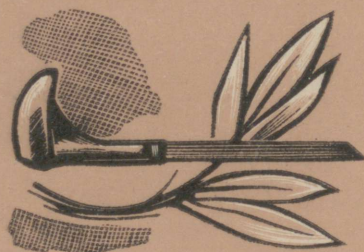

ALEKSANDER TASSA

PUULÕIKE- KUNSTIST

MATERJALE JA ALLIKAID
EESTI PUULÕIKEST
XIX SAJANDIL

PUULÕIKEKUNSTIST

Materjale ja allikaid eesti puulõikest

XIX sajandil

A L E K S A N D E R T A S S A

PUULÕIKEKUNSTIST

MATERJALE JA ALLIKAID
EESTI PUULÕIKEST
XIX SAJANDIL

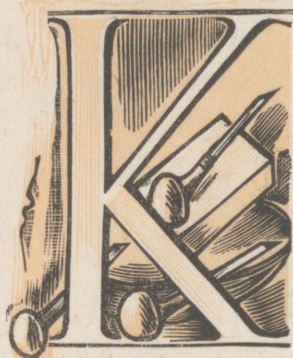
M C M X L V I I I

RK

„I L U K I R J A N D U S J A K U N S T“
T A L L I N N

16151
B-1499

Käesolevas teoses esinev materjal on kogutud Suurele Isamaasõjale eelneval ajastul ja tugineb peamiselt meie vanemas kirjanduses esinevatele illustratsioonidele, teatud määral ka üksiklehtedele. Viimaseid leidub vähesel arvul Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi kunstiosakonna ja Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi kogudes, samuti kunstiajaloolase Julius Genssi ja autori enda graafilises korjanduses. Kuigi kogutud materjalid võimaldasid korraldada juba Raamatu-aastal meie puulõike arengust ülevaatenäituse, mis hõlmas saja-aastast tegevust (1835—1935), pidurdas materjalide lõppkokkuvõtet töökäigus esilekerkinud üksikküsimuste lahendamise vajadus. Nende selgitamine vastavate materjalide puudumise tõttu, eriti sõja-aastail, oli raskustega seotud. Kunsti ja kultuurilooliste küsimuste selgitamise tulemused ei ole otseselt ajaga määratletavad, vaid on enam-vähem õnneliku juhuse saavutised, kusjuures algallikate puudumine teeb need võimalused olematuks. Lisaandmed, mis ajaga ilmsiks võivad tulla, meie vanema puulõike arengu üldpilti siiski enam ei muuda, küll aga tihendavad juba olemasolevat andmestikku.

Materjali üliküllusest tingituna tuli väljaande koostajal loobuda esialgselt kavatsusest koostada eraldi ülevaatlikke käsitlusi meie XIX sajandi välja-paistvamate puulõike esindajate ja viljelejate Maydelli, Daugelli ja Jakobsoni kunstipärandist. Nende nimedega seoses olev andmestik, eriti mis käsitleb Eduard Magnus Jakobsoni tegevust ksülograafina, tuli kärpida ning ühtlustada teiste samal sajandil meil töötanud ksülograafide tegevuse andmestikuga. On mõisteta, et XIX sajandisse kuuluv puulõike-toodang on käesolevas teoses esitatud andmestikust arvukam, samuti biograafiline andmestik, ehkki varustatud uute lisanditega, vajab veelgi üksikasjalist jälgimist ja täiendamist, kuid meie vanema puulõike ja illustreerimistegevuse jälgimisel peaks käesolevas väljaandes toodud materjalidest püsima esimeseks vaoks.

A. T.

Eduard Magnus Jakobson: Illustratsioon

ööbiti kivitrüki-toodangu levikuga tähistab möödunud sajandi kolmekümnendaid aastaid hoogne tegevus puulõike alal. Euroopa suurrahvaste ajakirjad ning rikkalikult illustreeritud kirjanduslikud väljaanded, kus viljeldakse mainitud graafika-ala, kutsuvad rahva laiemates hulkades esile huvi puulõike vastu. Ajakirjadest kandub puulõige ajalehe veergudele ja tungib seega veelgi laiematesse rahvakihtidesse.

Baltimail viljeldi puulõiget juba XIX sajandi algusest peale. Sel ajal töötavatest küslograafidest on tuntuim raamatuköitja *Johann Heinrich Klockow* (1774—1823), kes töötas ühtlasi vasele graveerijana ja litograafina Riias. Temalt on hulk puulõikeid, mis kujutavad Riia linna ja selle ümbruskonda. Need puulõiked ilmusid peamiselt kaasaegsetes kalendrites. Samal ajastul töötas Riias teine küslograaf, *Samuel Benjamin Schultz* (1787—1825), kes puulõike kõrval tegeles samuti vasele graveerijana.

1834. aasta lõpuks on kavatsus välja anda Tartus noorsoo jaoks piltidega kaunistatud raamat pealkirja all *Vana ja uut*. Kirjastaja, Tallinna raamatukaupleja Georg Eggers, teatab raamatu ilmumisest ja kõnesoleva väljaande varustamisest 30 kuni 40 puulõikega. Osa neist on inglise puulõiked ajakirjadest *Penny Magazine* ja *Saturday Magazine*, osa on kohapeal valmistatud. Kes oli nende puulõigete kohapealne valmistaja, on jäänud ebamääraseks, kuna meil puuduvad sellest anonüümsest raamatust lähemad andmed. On teada, et Tallinnas tegeles puulõike alal linnatrükkal *Paul Carl Gottfried Dullo* (1775—1827), kuid tema tegevusest puuduvad üksikasjalisemad andmed. Pealegi suri tema juba seitse aastat enne kõnesoleva raamatu ilmumist.

Tartus oli puulõikest 1834/1835. aasta paiku huvitatud laiem ringkond. Huvi tekkimist selle graafika-ala vastu tuleb siduda Saksamaal ilmuma hakanud pildiajakirjaga *Pfennig-Magazin* (1833), millele omakorda eeskujuks olid inglise ja prantsuse pildiajakirjad. Sel ajal Tartus ilmuv saksakeelne ajaleht,

mida toimetas ülikooli sekretär ja kunstiharrastaja C. Forestier ühes oma vennaga, andis lehe lugejatele kaasandena siin töötavate kunstnike graafilisi töid. 1834. aasta lõpupoolel kavatseb *Dörptsche Zeitung* ajalehe kirjutisi illustreerida puulõigetega. Järgneva aasta algul, jaanuaris 1835, saab kõnesoleva ajalehe lugejaskond kaasandena kaks lehte puulõikeid, millede ainestik on seotud Tartu Toome varemete kujutustega. Need on kunstnik August Matthias Hageni joonistatud vaated, milledest üks kujutab Toome varemeid paremalt küljelt vaadatuna, teine — vaadet vasakult poolt varemete siseruumi keskosale. Mõlemad puulõiked on valmistatud Londonis. Et lehe lugejaskond sellistest kunstikaasannetest oli huvitatud, nähtub sama ajalehe teadaandest kõnesoleva aasta lõpult, mis on järgmiselt sõnastatud: Kui meie lehe tellijad võib-olla ehk leiavad, et kaasandena lubatud kivitrüki ja puulõike tõmmiseid käesoleval aastal mitte küllaldasel määral ei ilmu, siis võime teatada, et tulevikus avaneb meil võimalus sellel alal enam pakkuda. Seda lubadust põhjustab asjaolu, et üks väljapaistev kunstnik käesoleval aastal selleks välismaad külastas, et Saksamaa suurlinnades põhjalikult tutvuda sealsete kivitrüki ja puulõike väljapaistvamate saavutistega, et rakendada hiljem oma teadmisi kohalike tööde teostamiseks. Sama sihi taotlemise otstarbel on ka üks parimaid saksa puulõike-ala kunstnikke siia tööle kutsutud.

Vendade Forestier'de kavatsus asutada Tartu puulõike-töökoda võtab reaalse ilme, kuna selle kavatsuse teostamisele rakendub *Friedrich Ludwig Maydell*, kes suhtub innukalt kunstisse puutuvatesse küsimustesse ja nendega seoses olevate ürituste teostamisse. Veebruaris 1835. aastal sooritab Maydell matka Tsarskoje Selost üle Miitavi Saksamaale. Maydell tutvub puulõiketehnikaga Berliinis Unzelmanni ja teiste väljapaistvate ksülograafide juures. Üheks Maydelli välismaa-sõidu tulemuseks oli kutselise ksülograafi *Albert Heinrich Schmid'i* Tartusse kutsumine Leipzigit. Samal ajal teostab Maydell olulise tähtsusega ürituse, nimelt puulõike-õppetöökoja asutamise, kus Schmid tehnilise jõuna tegevusse astub.

Kui Tartu saksakeelne ajaleht 1835. aasta algul kunstikaasanneteks oma lugejaskonnale kasutab Londonis valmistatud puulõikeid, on järgneval aastal samaks otstarbeks kasutatav puulõige juba valmistatud kohapeal, Tartus. Kõnesolev puulõige kujutab vaadet Pika Hermann'i tornile Tallinnas. Vaate joonistajaks on kunstnik Hagen, puule lõikajaks ksülograaf Schmid.

Schmidi tegevus Tartus oli algul seotud kohalikule saksakeelsele ajalehele puulõigete valmistamisega ja Maydelli töökoja õpilaskonna puulõike praktiliste tööde juhatamisega. Peatselt kandub Schmid'i tegevus veelgi laiemale alusele, nimelt noorsoole määratud väljaannete kaunistamistööle. Schmid'i erialaks näib olevat loomade ja lindude ainestiku käsitlemine. Need on väikesemõõtelised, tehniliselt viimistletud puulõiked ja meenutavad inglise ksülograafi Thomas

Bewick'i sellelaadilisi töid väljaandele *General History of Quadrupeds* aastast 1790.

Ei möödu kuigi palju aega, kui need puulõiked kanduvad Heinrich Laakmanni kaudu eestikeelsetesse väljaannetesse, tutvustades laiemale lugejaskonnale võõramaa imeloomi, nagu elevanti, kaamelit, jääkaru, lõukoera, mets-härga ja teisi lõunamaa loomastiku ja linnustiku esindajaid.

Kui tegevus puulõike alal sajandi esimesel veerandil kandis tagasihoidlikku, kohalikku ilmet, siis Maydelli tegevusse rakendumine avardab puulõike-ala. Tema viib puulõike väljapoole kodumaa kitsastest piiridest ja seob selle vene raamatuga. Noil aastail esines Maydelli puulõike-õppetöökoda ainsa sellelaadilise asutisena Venemaal. Alles kaks aastat pärast Maydelli puulõike-õppetöokoja asutamist, nimelt 1837. aastal, avab Peterburi kunstiakadeemia puulõike-õppeklassi, mille tegevust hakkab juhtima Konstantin Clodt Jürgensburg, kes selle graafika-alaga oli lähemalt Pariisis tutvunud. Sellest asjaolust tingituna on meil puulõike arenguloos Maydelli tegevusel silmapaistev osatähtsus, mis põhjustab meid üksikasjalisemalt jälgima kõnesoleva õppeasutise tegevust ja selle õpilaskonda. Siia kuulusid *Aleksander Otto Gern*, *Bogdan Gottlieb Friedrich Kally*, *M. Michelsen* ja *August Daugell*. Ksülograaf Schmid, kes töötas tehnilise jõuna õppetöokoja asutamisest peale, siirdus kolmekümnendate aastate lõpul Peterburi ja teda asendas Maydelli õppetöokojas Gern. Tema varasemad puulõiked sarnanevad nii ainekult kui ka käsitlemisviisilt Schmid omadele. Need käsitlevad samuti loomade ja lindude kujutusi ning erinevad Schmid töödest vaid suuruselt. Alates 1840. aastast on Gerni puulõiked juba otseselt seotud eesti raamatuga. Sel aastal ilmub Friedrich Reinhold Kreutzwaldi *Wina-katk* Gerni poolt puule lõigatud pildistusega esilehel. Puulõige kujutab Surma torupillipuhujana ratsa viinavaadil, mille ümber on kuhjunud viinauimas tantsiv rahvas, maas lamavad joomarid ning ahastavad naised. Tänu Kreutzwaldi kunstimeelele esineb tema poolt toimetatud raamatutes rohkesti illustratsioone, mistõttu 1840.—1870. aastate ajavahemik omab eesti raamatuillustratsiooni alal põhjapanevat tähtsust.

Gerni puulõike-toodang tuleb siduda Johann Christian Schünmanni kalendrisarjaga *Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender*, mis 1840. aastast alates nii kaasannetena kui sisekaunistustena kasutab puulõikeid. Samasse aega kuulub Gerni poolt Maydelli joonistuse järgi puule lõigatud *Kristuse pea okaskeroonis* ühes eestikeelse tekstiga, mis esineb üksiklehena (1841). Gerni välja-paistvamaks tööks tuleb lugeda puulõigete sarja *Saalomoni ülemlaulu* illustreerimiseks, mille väljaandmise katsed Maydellil Saksamaal ebaõnnestusid. Kahjuks on viimasena märgitud materjalid aja jooksul laiali valgunud ja hääbunud. Joonistuste sari, mille järgi toimus puule lõikamine, läks vene luuletaja Vassili Žukovski kaudu keisrinna Aleksandra Feodorovna omandusse.

Maydelli loomingulises töös etendab raamatuillustratsioon väljapaistvat osa. Tema on illustreerinud mitte üksi arvuka kogu Vassili Žukovski, vaid ka Aleksander Puškini ja Ivan Krõlovi luuleteoseid. Maydelli illustratsioonidest on Gerni poolt puule lõigatud Žukovski *Nalile ja Damajantile* 10 illustratsiooni ja 30 vinjetti ning initsiaali (1843). Maydelli, eriti tema õpilaskonna töödest ülevaate saamiseks on olulise tähtsusega Nikolai Lambini poolt koostatud *Peeter Suure ajalugu*, mis ilmus Peterburis 1843. aastal. Väljaanne sisaldab ligikaudu 400 väikesemõõtelist illustratsiooni, initsiaali ja peatükkide alg- ja lõppkaunistust. Kandvam osa nendest illustratsioonidest langeb Riias töötanud kunstnikule Daniel Jantzenile. Selle võimelise kunstniku eluloolised andmed on seni selgitamata jäänud. Jantzen on töötanud kivitrukki alal ja on andnud sarja litograafilisi lehti, mis kujutavad Riiga seoses olevaid motiive. Need litograafiad on ainekult rahvapärased ja neis ilmneb rahva elu tähelepanemise oskus ühes tugeva kompositsioonilise andega. Selle kunstniku eesnimeks on Neumann *Balti kunstnike leksikonis* märgitud *D(avid)*, kuid tegelikult on see *Daniel*. Jantzen töötas 1835. aasta paiku Tallinnas, esinedes siin Pariisi kunstiakadeemias õppinud maalijana. Tema joonistused Lambini teose jaoks on puule lõiganud tuntud Londoni ksülograaf *Elwall*. Maydelli illustratsioone ja initsiaale selles väljaandes on 30 numbri ümber. Kuna need on korduvad, siis näib, nagu oleks Maydelli osavõtt selle väljaande illustreerimise töödest ulatuslikum kui see tegelikult on. Maydelli signeeritud joonistusi Lambini teoses esineb 27 numbrit, kusjuures tema signatuur esineb taoti venekeelsena ja on kohati märgitud paigaga — Tartu. Nendest on puule lõiganud Gern 8 numbrit, Kally 5 ja Michelsen 2, kuna ülejäänutel puudub ksülograafi signatuur.

Puulõike-õppetöökoja järgmine õpilane Kally asus Tartu Marienburgist, kus tegeles maalimisega. Tema puulõigete arv, võrreldes Gerni tööde arvuga, on tunduvalt piiratum. Peamiselt tunneme tema töid Lambini *Peeter Suure ajaloo* pildistuste kaudu. Eestikeelsetes väljaannetes leidub temalt puulõige Tartu esimese auralaeva *Juliane Klementine* kujutusega Schünmanni *Ma-rahwa Kalendris* 1844. aasta peale. Koos Maydelli teiste õpilastega võtab Kally oma puulõike-töödega osa Riia kunstinäitusest 1842. aastal. Maydelli surmale järgneval aastal (1847) sooritab Kally Peterburi kunstiakadeemias vabakunstniku kutse astme portreemaali alal. Kally pikemaajalisel peatusel Dresdenis teostab ta puulõike ühe Guido Reni maalingu järgi sealses pildigaleriis. Hiljem olevat tema siirdunud maali-alale.

Tartu õppetöökoja kolmandast õpilasest Michelsenist on säilinud äärmiselt vähe teateid. Eelmainitud Lambini *Peeter Suure ajaloo*s leidub selle ksülograafi signatuuriga paar tööd. Tema poolt leiutatud eriline puulõike käsitusviis lühijoone näol, mille tulemusena puulõike tehniline külg lihtsustub, muutes puulõike ühtlasi hinnalt vastuvõetavamaks, olevat mõjutanud ksülograaf

Ciodti puulõike-tehnikat. Nõnda väidab Julius Hasselblatt, tuntuim vene puulõike arengu jälgija. Kuid vaevalt võib osutada Michelsenile sellist tähelepanu. Kui on kõne lühijoonest, siis võiks seda pigemini siduda Kally puulõike tehnilise käsitlusviisiga, kelle töödes lühijoon ilmneb selgemini kui Michelseni tööde juures. Maydelli puulõike-töökoja tegevuse lakkamisel, mis järgnes asutaja surmale (1846), siirdub Michelsen Moskva. Kuna temal tekib raskusi tööleidmisega oma kutse-alal, jätkab ta seal tegevust pedagoogina.

Maydelli puulõike-õppetöökoja noorimaid õpilasi oli Tartu päritoluga Daugell. Omandanud siin algteadmisi puulõike alal, täiendab ta end Peterburi kunstiakadeemias, mille lõpetab väljapaistva eduga (1858). Oma tegevuse varasemal ajajärgul on ta seotud Laakmanni väljaannetega, samuti Johann Volde-
mar Jannseni toimetatud ajalehe ja teiste perioodiliste väljaannetega, kus temalt ilmub kogu väikesemõõtelisi puulõikeid. Tema tegevus möödub Peterburis, kus ta esineb tunnustatud külograafina.

Maydelli ennast, kelle mitmekesine tegevus kunsti alal kuni tema elu lõpuni toimus Tartus, võime täiel määral vanemasse Tartu kunstnikkonda kuuluvaks lugeda. Kuigi Maydell on tegelnud rakenduskunsti, skulptuuri, maali ja graafikaga, kujunes viimasena mainitud ala tema loomingus väljapaistvamaks ning tulemusrikkamaks. Jälgides seda osa tema tegevusest graafika-alal, mis hõlmab puulõiget, peame tunnustavalt hindama saavutatud tulemusi. Võime öelda, et tema on puulõike alal loonud traditsiooni, kuna see graafika-ala on tihedalt seotud kogu sajandi ulatuses Tartuga. Tartu koolkond, alates 1835. aastast, töötab puulõike alal peaaegu möödunud sajandi lõpuni. Siin õppisid ja töötasid Gern, Kally, Michelsen ja Daugell. Maydelli noorima õpilase Daugelli juures omandas puulõike-oskuse *Eduard Magnus Jakobson*. Viimase toodang puulõike alalt on arvukas ja see leidis kasutamist 1870.—1890. aasta vahemikus.

Pärast Maydelli õpilaskonna laialivalgumist jätkas Tartus puulõike-tööd *Hermann Eduard Hartmann*. Tema puulõigete ainestik oli seotud peamiselt Tartu linna vaadetega, kuid tema toodangus leidub ka teiste kodumaa linnade üksikvaateid. Ajajärgul, mil kahaneb Hartmanni puulõike-toodang, see tähendab möödunud sajandi kuuekümnendate aastate lõpul, eriti aga 1870.—1880. aasta vahemikus, täidavad kodumaisi tellimistöid puulõike alal kirjastusfirmade F. A. Brockhausi ja J. J. Weberi külograafilised töökojad Leipzgis. 1868. aastal teatab oma kuulutusel raamatukaupleja Eduard Julius Karowi trükikoda Tartus, et täidab igasugu trükistöid saksa, ladina, kreeka, prantsuse, inglise, vene ja eesti keeles. Valmistab tellimise peale köitetöid, etikette mustas ja värvilises trükis, noote ja puulõike-töid hoolikalt ja kohusetruult. Kuna Karowi poolt väljaantud kalendrites esinevad puulõiked on valmistatud F. A. Brockhausi firma poolt, võib oletada, et puulõike-tellimistööd saatis Karow edasi tuntud Leipzigi puulõike-asutisele täitmiseks.

Eduard Magnus Jakobson töötab kõnesoleval ajajärgul Peterburis ja varustab oma puulõigetega mitte üksi eestikeelseid raamatuid, vaid ka soome- ja venekeelseid väljaandeid.

Jälgides puulõike arengut möödunud sajandi viimasel veerandil, ei tule selle graafika-ala viljelemist mitte üksi meile populaarse Eduard Magnus Jakobsoni nimega siduda. Puulõike alal on tegutsenud 1870.—1890. aasta vahemikus hulk eesti päritoluga ksülograafe, kuid nende tegevus on toimunud väljaspool kodumaa piire, nimelt Peterburis. Kõnesoleval ajastul osutati puulõikele laialdast tähelepanu Peterburis, kus peale esindusliku pildiajakirja *Vsemirnaja Illjustratsia* hakkab ilmuma veel teine pildiajakiri *Niva*, mis oma iseloomult esimesena mainitud ajakirjast on rahvapärasem.

Suurekaustaline *Vsemirnaja Illjustratsia*, kus selle algusest peale töötas August Daugell, märgib oma esimese kümne tegevusaasta kokkuvõttes (1869—1879) selles ajakirjas ilmunud puulõigete arvu, mis ulatub 7000 numbrini, kusjuures kaastegevad olid ligikaudu 50 joonistajat ja 15 tunnustatud ksülograafi. Illustreeritud kirjanduslik ajakiri *Niva* (asutanud A. Marks üheaegselt H. Hoppe poolt väljaantava *Vsemirnaja Illjustratsia* nimelise pildiajakirjaga) ei esine võistlejana kunstilises mõttes viimasele. Kuid ajakirjas *Niva* on töötanud kuni möödunud sajandi lõppaastateni siiski hulk ksülograafe, kellede hulgas leidub eestipäraseid nimesid. 1870.—1880. aasta vahemikus töötavad selles ajakirjas ksülograafid *Anso*, *Moora* ja *Peets*, 1880.—1890. aasta vahemikus *Treiman* ja *Reiman*, 1890.—1900. aasta vahemikus *Peti*. Joonistajatena esinevad selles ajakirjas Kool, Kull, Pert, Stein ja Kolon. Viimaselt kahelt on eesti tüüpe ja rahvaelu kujutusi. Vastavate materjalide nappuse tõttu jääb elmainitud ksülograafide ning joonistajate graafilise toodangu selgitamine, samuti elulooliste andmete hankimine tuleviku ülesandeks. XX sajandi künnisel töötas ajakirjas *Niva* ksülograaf *Peet Moorats*, kelle varakult katkenud tegevusest puulõike alal on meil juba olulisi andmeid kasutada.

Möödunud sajandi lõppaastail väheneb kõikjal ksülograafiline toodang, kuna sedalaadi graafika-ala hakkab asendama fotomehaaniliste trükkimite ehk klišeede valmistamine kemigraafilisel teel. Sellel ülemineku-ajajärgul kordub nähtus, nagu sajandi keskel, kus litograafide, nagu Georg Friedrich Schlateri, August Matthias Hageni ja teiste tähelepanu seni harrastatud kivitrüki-alalt kandub tol ajal moodsale päevapildistamis- ehk fotograafiakunstile. Nõnda ka August Daugell oma elu viimaseil aastail katsetas andumusega kemigraafia alal, kahjustades isegi seejuures oma tervist.

Et kemigraafia areng puulõiget ei suutnud lõplikult raamatugraafika alalt välja tõrjuda, selgub puulõigete jätkuvast kasutamisest pildiajakirjades selle sajandi vahetusel. 1898. aastast peale hakkab meil ilmuma dr. Karl August Hermanni toimetusel ajakiri *Rahva Löbu-Leht*, mis peale kirjanduslikkude ja

populaarteaduslike ülesannete käsitleb ka „võidust või kunsti“. Selles ajakirjas esinevad puulõiked on enamasti varem juba mujal kasutatud, kuid leidub ka algupäraseid. Nii kõnesolevas ajakirjas ja mõned aastad hiljem väljaantavas ajakirjas *Linda* esineb väljapaistvalt oma puulõike-toodanguga *Mart Pukits*. Need tööd on teostatud kaasaegse ajanõude kohaselt niinimetatud toon-puugravvüüradena, kus on välditud teravaid valguse ja varjude vahekordi. Selleilmedised puulõiked esinevad ühtlases hallikas toonis.

Samal ajal ja samades ajakirjades katsetab puulõike alal *Andres Kuusk*, mitte kutselise ksülograafina, vaid asjaarmastajana. Tema ei piirdu üksi väikesemõõteliste vinjettide lõiketööga, vaid töötab edukalt suuremõõteliste puulõigete alal (*Orjatuudruku laul*). Kuuselt on puulõikeid ajakirjas *Linda* ja teistes kaasaegsetes väljaannetes.

Hermanni ajakirjas *Rahva Lõbu-Leht* katsetab puulõike alal 1898/1899. aasta paiku *Eduard Weber*. Temalt ilmub selles ajakirjas 1898. aasta lõpul *Jõulupu*-nimeline puulõige ja 1899. aastal puulõige, mis kannab pealkirja *Kari järve nurgal söömas*. Tõenäoline, et Weberilt ilmus veelgi samas ajakirjas puulõikeid, kuna seal peale eelmainitute leidub teisigi algeliselt teostatud töid.

Käesoleva sajandi algul tekib meil puulõike viljelemises seisak, mida põhjustab kemigraafiline, see tähendab fotomehaanilisel teel klišeede valmistamine, siis veel teatud määral elu arengukäiku takistav Maailmasõda oma järelastatega. Kuid juba sajandi esimese veerandi lõpul elustub meil puulõike viljelemine Tartus, hiljem leiab see graafika-ala endale soodsa arengupinna ka Tallinnas. Algab hoogne ja tulemusrikas tegevus puulõike alal, kusjuures eesti ksülograafide noorem põlv rööbiti puulõike tehnilise tööga esineb ühtlasi joonistajana, loovjõuna nii raamatuillustratsiooni alal kui ka töödes, mis ilmuvad sarjadena ja üksiklehtedena.

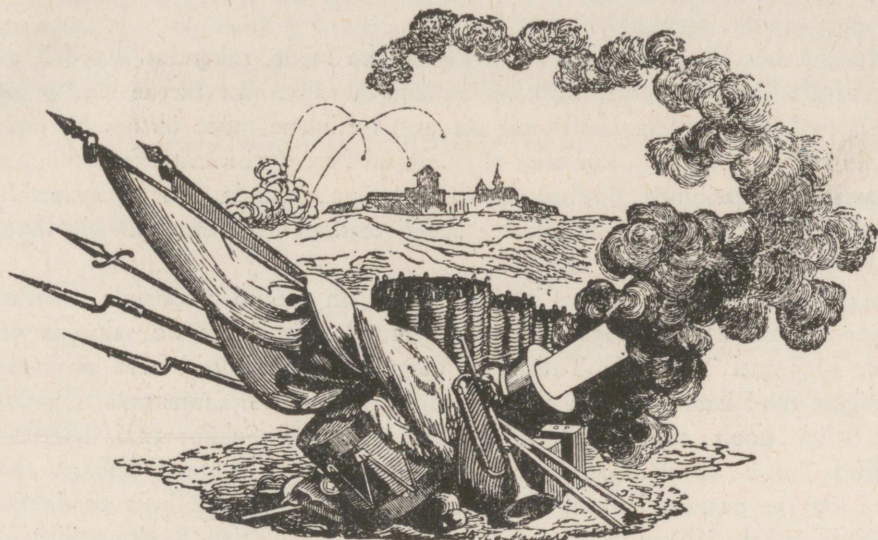
Kunstipärand, mille meile on jätnud puulõike viljelemine ühe sajandi jooksul, on hinnatav ja eriti väljapaistev selles osas, mida meile on andnud eesti noorema põlve ksülograafid oma toodangu näol. Need ksülograafid oma suures enamikus on töötanud omal maal ja on käsitlenud omamaist ainestikku, mistõttu nende looming on meile mõistetav ja oma eluläheduse tõttu laiemaid hulki kaasahaarav.

Eduard Magnus Jakobson: Vinjett

Friedrich Ludwig Maydell: Püiskop Bertholdi surm

Friedrich Ludwig Maydell: Narva linna pommitamine

Oma võimetelt mitmekülgne kunstnik *Friedrich Ludwig Maydell* sündis 29. novembril (10. detsembril) 1795. aastal Tiinuse mõisas Läänemaal. Lõpetanud Tallinna Toomkooli, võttis ta 1812. aastal osa Vene-Prantsuse sõjast ja Pariisi vallutamise sündmustest. Lahkudes sõjaväeteenistusest 1820. aastal, asub ta Tartu ülikooli õigusteadust õppima. Rööbiti õppetööga tegeleb ta joonistamisega Carl August Senffi juhtimisel. Kuna Maydell juba noorusajast peale huvitus joonistamisest ja maalimisest, katkestas ta Tartu ülikoolis oma õppimise ja siirdus kunstialale. Maydell jätkas oma õpinguid — nüüd juba kunstialal — Saksamaal ja hiljem Itaalias. Tutvunud Berliini ja Dresdeni kunstikogudega, peatus ta aastapäevad Stuttgartis ning siirdus 1824. aastal Rooma. Seal tegeles Maydell maalimise, graveerimise ja skulptuuriga. 1827. aasta kevadel saabus Maydell Tartu tagasi. Abiellunud siin, asus ta oma sünnikohale, kus hakkas illustreerima *Saalomoni ülemlaulu*. 1829. aastal kolis Maydell maaüksindusest Tartu, Baltimaade teaduse ja kunsti keskusse. Olu-korrast tingituna töötas ta igasugusel kunstialal. Ta on tegelnud skulptuuriga,

kirikumaaliga, on osa võtnud Oleviste kiriku taastamise tööst ja esinenud rakenduskunstnikuna. Kuid Maydelli väljapaistvam loominguline töö on seotud graafikaga, mille viljelemises ta on saavutanud tõhusaid tulemusi. Ta esineb joonistajana-illustraatorina ja vasele lõikajana, ning omab mõningat tähtsust meie puugravüüri arenguloos.

Ajastul, kus huvi puulõike vastu kandus ka meile, rakendus Maydell selle graafika-ala korraldamisele, mille tulemusena ta 1835. aastal avab Tartus puulõike-õppetöökoda. Oma laadilt oli see asutis esimene mitte üksnes Baltimail, vaid ka kaasaegses Venes, kus alles 1837. aastal Peterburi kunstiakadeemia avab eriklassi puulõikekunsti õppimiseks. Tartu õppetöökoda, kus kutsehariduse omandasid meie vanema põlve ksülograafid, tegutses kuni Maydelli elu lõpuni, see on kuni sügiseni 1846. aastal.

Maydelli varaseim tegevus puulõike alal on seotud noorsoole määratud väljaannete kaunistamistööga. Selliseid väljaandeid, mis ilmusid saksa ja vene keeles, kirjastati Tartus ja Tallinnas. Vähe hiljem kandusid need pildistused puulõigete näol kaasaegsetesse eesti- ja lätikeelsetesse väljaannetesse. Õpetatud Eesti Seltsi poolt toimetatud ja Johann Christian Schünmanni trükikojas trükitud *Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender*, mis ilmuma hakkas 1837. aastal, on rea aastate jooksul varustatud Maydelli õppetöökoda toodanguga puulõigete näol. Hiljem leiavad need kasutamist Heinrich Laakmanni trükikoja teistes väljaannetes, mis olid määratud nii kodule kui koolile. Suurem osa Maydelli puulõiketööst on seotud venekeelsete kirjanduslikkude väljaannetega, kuna Maydelli huvitavam üritus puulõike alalt, nimelt illustratsioonid *Saalomoni ülemlaulule*, on trükis avaldamata jäänud.

Maydelli joonistused puulõigete jaoks:

Бетти и Томс или Доктор Еннер и его открытие. Нравоучительная повесть для детей и родителей. Дрпнт 1835.

Väljaanne sisaldab ühe äärejoonistuse, mis kujutab lehma kallaletungi lapsele, külmanud inimese abistamist, öist vähjapüüki, lehmälüpsmist ja last surivoodil. Raamat ilmus müügile tavalise trükisena ja koloreerituna.

Kodumaa ajaloo pildistuste sari koosneb neljast kujutusest:

1. *Beverma linnuse piiramine*. (Kandlemängimise stseen linnuse vallil, mida kuulates linnust piirav eesti malev lakkab sõdimast.) 90:110 mm. Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender* 1862.

2. *Theodorichi misjonimatka stseen*. (Kujutab hobuse astumist üle piigivarre.) 118:85 mm. Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender* 1861.

3. *Kaupo paavst Innocentius III juures*. 118:85 mm. Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender* 1861.

4. Piiskop Bertholdi surma stseeq. 118:85 mm. Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender* 1861.

Nendest neljast puulõikest on populaarsemaid piiskop Bertholdi surma kujutus, mis Laakmanni 1861. aasta kalendri kaudu laiemale rahvahulgale tuttavaks sai. Hiljem on see puulõige avaldatud ajakirjas *Meelejahutaja* 1880. ja 1885. aastal, Johann Kunderi luuletuskogus *Jumalakuju* 1885. aastal ja lätikeelses ajakirjas *Rota* 1887. aastal nr. 7 (Biskapa Behrtula).

Vaade Tartu Maarja kirikule. Schünmanni Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender 1840.

Vaade Tartu ülikooli peahoonele. Schünmanni Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender 1841.

Kristuse pea okaskroonis. Puulõige on piiratud tüpograafiliselt teostatud raamistiku ja tekstiga. Üksikleht. 150:130 mm.

Ristirüütliid. Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender* 1862.

C. Russwurm, *Nordische Sagen.* Leipzig 1842. Sisaldab 5 illustratsiooni.

B. A. Жуковский, Наль и Дамаянти. С. Петербург 1843. Sisaldab 10 illustratsiooni ja 30 vinjetti ning initsiaali.

H. Ламбин, История Петра Великого. С. Петербург 1843.

Kiviheitja hüglane (lk. 299). Sign. — II.

Initsiaal P barokk-stiilis ornamendiga (lk. 299).

Mees kirvega (lk. 310). Sign. — II.

Peeter-Pauli kindluse mudel (lk. 309). Sign. — II.

Kotkas ja lõvi (lk. 340). Sign. — III.

Initsiaal Y merelahingu kujutusega (lk. 309).

Purjelaev rokokoo-stiilis raamistikus (lk. 323). Sign. — II.

Narva linna pommitamine (lk. 324). Sign. — II.

Initsiaal P, koostatud relvadest (lk. 324). Sign. — III.

Kaarel XII (lk. 341). Sign. — I.

Initsiaal П ratsaväelaste lahingu kujutusega (lk. 341). Sign. — II.

Surnumatja labinguväljal (lk. 351). Sign. — II.

Mõõgaga läbistatud ürik (lk. 352). Sign. — II.

Initsiaal B nõupidamise stseeniga (lk. 352). Sign. — II.

Peeter I büsti pärgamine (lk. 372). Sign. — I.

Initsiaali C ornamentaalne kaunistus (lk. 372).

Moonatoomine sõjaväele (lk. 371). Sign. — II.

Kohtulaud (lk. 386). Sign. — II.

Initsiaal M rokokoo-stiilis raamistikus (lk. 387). Sign. — I.

Lahingu kujutus külas (lk. 404). Sign. — II.

Päikese rüütel (lk. 405). Sign. — II.

Initsiaal И maskiga (lk. 405). Sign. — IV.

Initsiaal Ж taimornamendist raamistikus (lk. 417). Sign. — V.

Peeter I ratsanikuna kahe Geeniuse saatel (lk. 417). Sign. — II.

Kroon padjal (lk. 430). Sign. — II.

Initsiaal E ratsaniku varustuse ja kahe koeraga (lk. 431). Sign. — II.

Katariina I ehtekarbiga (lk. 447). Sign. — II.
Pallas Athena (lk. 462). Sign. — II.
Paat tööriistadega (lk. 480). Sign. — III.
Initsiaal Д raamistikus (lk. 537).
Peeter I triitonitega (lk. 577). Sign. — II.
Sign. I = Л. ф. Майдель. Дерптъ. Sign. II = Л. ф. Майдель. Sign. III = Л. ф. М.
Sign. IV = Майдель. Sign. V = ф. М.

Rändur ja rebane. Laakmanni Ma-rabwa kassuline kalender 1848, 1849, 1851 ning Wiis kentsakat ennemuistset jutto (1862) kaaneilustus. Signatuur: L. Maydell.

Kõrtsistseen. Kujutab kaht laua taga istuvat meest ja kõrtsmikku tagapõhjal. Johann Voldemar Jannseni Kolmas Sannumetoja aastal 1850 ning Neljas Sannumetoja aastal 1851 lõppvinjett.

Bibliograafilisi andmeid:

- Dörptsche Zeitung* 1835, nr. 25 ja 49; 1836, nr. 139; 1838, nr. 125.
Das Inland 1839, veerg 9; 1840, veerg 427; 1843, veerg 5.
Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Ersten Bandes erstes Heft. 1840.
A. Sternberg, *Ein Künstler in den Ostseeprovinzen*. Avaldatud teoses *Literärisches Taschenbuch der Deutschen in Russland*, 1858, lk. 26—31.
K. Maydell, *Das freiherrliche Geschlecht von Maydell*. Helsingfors 1868, lk. 290—296.
Dorpater Zeitung 1870, nr. 77, *Ein Dorpater Künstler*.
C. Grewingk, *Über den Maler Baron Ludwig von Maydell*. Õpetatud Eesti Seltsi koosoleku protokollis 1. aprillist 1881, lk. 64—66.
Ю. Г. Гассельблат, *Гравирование на дереве в России (Вестник изящных искусств Т. V. 1887)*.
П. М. Майков, *Русский художник в Германии (Русский Вестник 1894, № 9)*, lk. 230.
Rigasche Stadtblätter 1897, nr. 32, 33, 34 ja 35, W. Neumann, *Friedrich Ludwig v. Maydell, ein baltischer Maler*.
St. Petersburger Zeitung 1898, nr. 211 ja 212 (kirjutis K. Krügerilt).
W. Neumann, *Baltische Maler und Bildhauer des XIX Jahrhunderts*. Riga 1902, lk. 39—41.
W. Neumann, *Lexikon baltischer Künstler*. Riga 1908, lk. 105/106.
W. Neumann, *Aus alter Zeit*, Riga 1913, *Ein Künstlerlos*, lk. 109—126.
A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7.
(A. Tassa), *Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuurilooliste kogude juht*. Tartu 1936, lk. 37; 1939, lk. 42—43.
V. Vaga, *Eesti kunst*. Tartu/Tallinn 1939/1941, lk. 53.

Friedrich Ludwig Maydelli 1835. aasta kevadel toimunud välismaasõidu üheks tulemuseks oli Leipzigi ksülograafi *Albert Heinrich Schmid*'i Tartusse asumine. Viimase ülesandeks oli kunstnik Maydelli poolt rajatud puulõikeõppetöökojas tehnilise rakendustöö korraldamine, kuna kunstilise ala juhtimine jäi kooli asutaja hoolde. Varasemad puulõiketööd Schmidilt tema Tartus töötamise ajastust kuuluvad siin trükitud ja ilmunud venekeelsele väljaandele *Бетти и Томс или Доктор Еннер и его открытие. Нравоучительная повесть для детей и родителей. Дерпт 1835.* Väljaanne sisaldab Maydelli joonistuste järgi puulõikes teostatud pildistusi: lehma kallaletung lapsele, külmanud inimese abistamine, öine vähjapüük, lehmälüpsmine ja laps surivoodil. Raamat ilmus müügile novembris 1835. aastal koloreeritud pildistustega ja tavalise trükisena. See rõugepanekut käsitleva ainestikuga jutustus ilmus eestikeelses tõlkes ühes viie eelmainitud puulõikega pealkirja all *Betti ja Toomas* — Laakmanni *Ma-rahwa kassuline Kalender 1846.*

Järgnev töö Schmidilt on kunstnik August Matthias Hageni joonistuse järgi puule lõigatud vaade Tallinna Pikale Hermannile. See tellimistöo Tartu saksa ajalehelt oli määratud kaasandeks 1836. aastal lehe lugejaskonnale. Puulõige on kaustalt suuremaid meile teadaolevatest Schmid'i töödest. Lehe mõõt 294:220 mm. Puulõige kannab signatuuri *Schmid sc.* Vaate ilmunise aeg 1836. aasta kevadel.¹ Sama puulõige ilmus läti ajakirjas *Rota* 1887. aastal nr. 9 pealkirja all *Senais Revals tornis.*

¹ Tartu ajaleht *Dörptsche Zeitung* 1836. aastast nr. 53 toob lehe lugejaskonnale kaasandena puulõike, mis kujutab vaadet Pikale Hermannile Tallinnas. Samas numbris on toodud kaasannet selgitav lühitekst, kus mainitakse, et kõnesolev pildistus puulõikes pakub vaadet niinimetatud Pikast Hermannist või Kassist, mis kuulub endisaegsete ja mitte ilma tähtsuseta Tallinna linna müürtorniliste kindlustiste hulka. Kirjutises pole mainitud vaate joonistajat kunstnik Hagenit, samuti mitte ksülograaf Schmidit.

Ajakirja *Das Inland*, 1838, veerg 160, bibliograafilisest ülevaatest selgub, et Schmid tolle aasta alguses on avaldanud proovilehti puulõigetega — *Proben von historischen, landschaftlichen und naturhistorischen Holzschnitten. Ausgeführt von Albert Heinrich Schmid. Dorpat. 6 Blätter in 4.* Nimetatud proovilehtede kohta on säilinud teateid samuti Tartu ülikooli tsensuuri 1838. aasta andmestiku kaudu. Proovilehtedel kujutatud ajaloolised, maastikulised ja loodusloolised puulõiked leidsid kasutamist noorsoole määratud teaduslikku ainekku käsitlevais saksa- ja venekeelsetes väljaannetes. Hiljem kasutati neid puulõikeid meie kalendrites ja populaarteaduslikkudes raamatutes. Nõnda on Laakmanni *Ma-rabwa kassuline kalender 1845* varustatud Schmid poolt asjatundlikult puule lõigatud metsloomade pildistustega: *hüäne* ja *kamellid* (mõõt 55:80 mm). Samanimelises kalendris 1847. aasta peale on Schmid signatuuriga puulõige, mis kannab pealkirja *löu ehk löukoer* (mõõt 46:67 mm).

Samasugust pildimaterjali leidub veel meie varasemas populaarteaduslikus väljaandes *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on* — trükitud Heinrich Laakmanni trükikojas 1848/1849, millest ilmus viis annet. Siin leidub Schmid signatuuriga puulõikeid, nagu: *Arabia mees ja tema kamel* (lk. 100), *lama ehk kameli-kits* (lk. 101), *hüäne* (lk. 133) ja *tiger* (lk. 134), — viimane pildistus kannab venekeelset signatuuri ШМИДЪ. Need puulõiked on mõõdult 60:80 mm, välja arvatud tiigri pildistus, mille mõõt on 60:88 mm.

Eestikeelsele väljaandele *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on* järgneb Laakmanni kirjastusel Tartus samailmeline perioodiline lätikeelne väljaanne *Pasaule*. Selle väljaande viendas vihus, mis ilmus 1860. aastal, leidub kaks Schmid metsloomade kujutustega puulõiget pealkirjaga *ijehne* ja *tihgeris*.

Samailmelisi pildistusi sisaldab Eduard Friedrich Lossiuse poolt koostatud *Koli-ramat. Kolmas jagger. Öppetus Jummala lomadest, mis Ma peäl on*, mis ilmus Laakmanni kirjastusel 1853. aastal. Siin esinevad Schmid puulõiked kannavad pealkirja — *tatlipuu, kotkas, surispea-kul, löukoer, tiger, kamel kahe küriga, ninnasarw*.

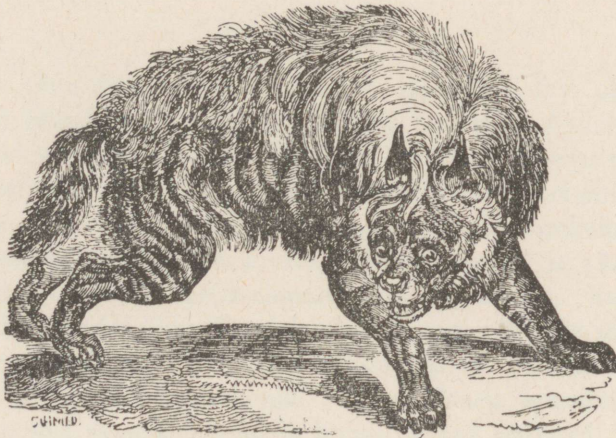
Neid puulõikeid kasutatakse veel hilisemal ajalgi. Nõnda leidub tema hüäni ning jaanalinnu kujutus Carl Robert Jakobsoni *Kooli Lugemise raamatu* esimeses osas, mis ilmus 1867. aastal, ja selle lugemiku rohkearvulistes järeltrükkides.

Schmid suuremõõtelistest töödest on teada Alexander Ypsilanti nimeline puulõige. Pildistus kujutab kindlust, mille esiplaanile on asetatud kolm figuuri. See omaaegset kreeka vabadusvõitlejat kujutav puulõige ilmus ajakirjas *Meelejahutaja* 1886. aastal. Lehe mõõt 182:140 mm.

Selle tehniliselt väljakujunenud ksülograafi teadaolevate tööde arv ei ole suur. Näib, et ta on peatselt Tartust edasi rännanud, mis võis toimuda ajal, kui Aleksander Otto Gern puulõike tehnilistest raskustest üle saades võis Maydelli

Albert Heinrich Schmid: Tüger

Albert Heinrich Schmid: Hüään

puulõike-töökoja tegevuse juhtimisele asuda. Schmid siirdus Tartust Peterburi, kus tema puulõiked kirjanduslikkude väljaannete kaudu vene ringkonnas olid tuttavaks saanud. 1840. aasta paiku ei näi Schmid Tartus enam töötavat.

Schmidi nimi esineb meil veel kord seoses perekondliku sündmusega. Ajakirja *Das Inland*, 1850, veerg 336, kiriklike teadaannete rubriigis leidub märkus ksülograaf Alexander Gerni ja Henriette Louise Schmidti proklamatsioonist Tartu Maarja kirikus. Sellest lühiteatest võib järeldada, et Schmid õpilane Gern astus nähtavasti oma endise õpetaja perekonna liikmeks.

Bibliograafilisi andmeid:

Dörptsche Zeitung 1835, nr. 137.

Revalsche wöchentliche Nachrichten 1835, nr. 47.

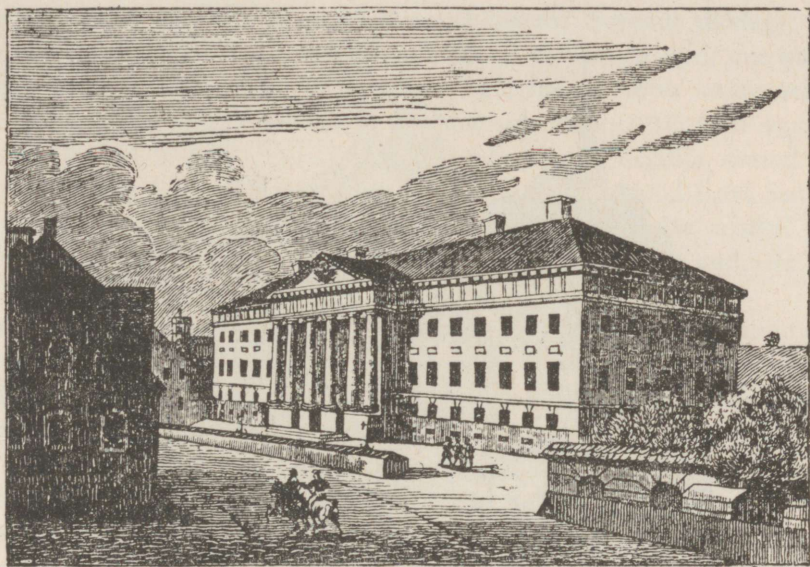
Ajakiri *Das Inland* 1838, veerg 160.

Tartu ülikooli *Censur Schriften* 1828—1864, 1838, nr. 578.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1871.

Ю. Г. Гассельблат, Гравирование на дереве в России (Вестник изящных искусств Т. V. 1887).

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7.

Aleksander Otto Gern: Tartu ülikool

Aleksander Otto Gern sündis Tartus 25. septembril (11. oktoobril) 1815. aastal. Ta oli Maydelli puulõike-õppetökoja vanemaid õpilasi. Gerni tegevusega seoses olev kunstipärand on arvukam kui samas asutises töötanud teistel kaasaegsetel ksülograafidel. Kuigi ta omas tehnilist oskust, ei olnud soovitavaid tulemusi tema katsel 1840. aasta algul saada vabakunstnikuks tunnustamist Peterburi kunstiakadeemialt. Ta siirdus Tartust Leipzigi ja 1844. aastal asus tegevusse tuntud Eduard Kretschmari puulõike-asutises, kus töötas veel 1859. aastal. Aleksander Otto Gerni kuuluvust eesti rahvusse tõestab tema isa sotsiaalne seisund, kes oli Tartu Krediidkassa teener, samuti Gerni kuuluvus Tartu Maarja kiriku saksa pihtkonda. Tartu Maarja koguduse moodustasid Tartu ümbruskonna maaelanikkond ja linnas asuvad eestlased. Maarja kiriku väikearvulisse saksa pihtkonda kuulusid maarahvast eraldunud teenistujad linna ametiasutistes, samuti käsitöölised-meistrid, kaupmehed, mõisavalitsejad, kes seoses oma tööga ja teenistusega valdasid enam-vähem saksa keelt ja kes endid linna saksa kogudusega otseselt ei olnud sidunud. Kiriklike andmete

Aleksander Otto Gern: Viinakatk

järgi abiellus Gern 1850. aasta kevadel Leipzigi Henriette Louise Schmidtiga. Tema abikaasa Leipzigi päritolu ja perekonnanimi Schmid(t) viivad arvamusele, et Gern astub siin oma õpetaja perekonna liikmeks. Hiljem on Gern siirdunud Berliini, kus suri 1885. aasta paiku.

Gerni varasemad tööd esinevad koos ksülograaf Schmid'i töödega, kes oli Gerni tehniliseks juhiks tema õppeajastul. Gerni hilisemaid töid, mis kuuluvad Leipzigi töötamise ajastusse, on signatuuri puudumise tõttu raske selgitada. Saksamaal ei olnud viisiks pildistuste alla märkida ksülograafi nime vastandina prantsuse ja vene pildilehtedele, kus pildi joonistaja või maalija, samuti päevapildistaja nimega kõrvuti esines puule lõikaja nimi. Õpetatud Eesti Seltsi andmetel peaks Gernilt ilmunud olema tema Leipzigi töötamise ajastul (1859) eesti rahvariiete kujutusi puulõigetes, kuid see üritus lähemate andmete puudumise tõttu jääb küsitavaks.

Gerni tegevuse algajastusse kuulub kogu loomade ja lindude kujutusi, mis on tema poolt käsitletud varjundirikkas puulõike-tehnikas. Gerni hilisemad puulõiked kannavad piirjoonelist ilmet, mis on omane Maydelli joonistuse käsitlemise viisile. Selle varasema tegevuse ajajärku, mida võib piiritleda 1836.—1840. aasta vahemikuga, kuuluvad loomi ja linde kujutavad puulõiked, mis ilmusid saksa- ja venekeelsetes noorsoole määratud raamatutes ja mis hiljem kasutamist leidsid eesti- ja lätikeelsetes väljaannetes.

Laakmanni väljaanne, 1848. aastal vihkudena ilmuma hakanud *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on*, sisaldab Gerni puulõike *tsebra* (lk. 149) — mõõt 55:80 mm. Seebrat kujutav puulõige esineb ka Tartus ilmunud lätikeelses väljaandes *Pasaule*, mis sisult on vastav eelmainitud *Ma-ilmale*. Puulõige ilmus selle väljaande viiendas vihus 1860. aastal (lk. 182).

Lossiuse poolt koostatud *Koli-ramat. Kolmas jaggo* (1853), samuti selle teine (1861) ja kolmas trükk (1876) sisaldavad kogu Gerni puulõikeid, nagu *kummiga-kon, ibis, kanguru, pödder, põhja pödder, ülg*. Kõnesolevad puulõiked kannavad signatuurina peamiselt initsiaali G. Jakobsoni *Kooli Lugemise raamatu* kolmanda osa pildistuste hulgas leidub Gerni puulõige *püha iibis*.

Kõik eelmainitud Gerni puulõiked on väikesemõõtelised ning, esinedes koos Schmid'i poolt puule lõigatud samaaineliste pildistustega, moodustavad vähem tähelepanuvääriva osa Gerni ksülograafilisest toodangust.

1840. aastast peale ilmuvad temalt suuremakaustalised puulõiked. Selle ajaga on seotud üks tema tuntumaid puulõikeid, nimelt frontispiiss Friedrich Reinhold Kreutzwaldi raamatule *Wina-katk*. Figuuriküllasel pildistusel on kujutatud kõhukas viinavaat, millel istub Surm torupilli puhudes. Vaadi ümber keerleb tantsijate ring, ja sinna tõttavad kiriku ja küla poolt lähenevad inimesed. Pildistuse esiplaanil on kujutatud maaslamavaid joobnuid ning nende ahastavaid naisi. Signatuur *A. Gern sc.* Lehe mõõt 188:106 mm.

Teisi Gerni puulõikeid:

Schünmanni *Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender 1840*. Esilehel vaade Tartu Maarja kirikule. Maydelli joonistus. Lehel puudub tekst. Puulõike mõõt 102:74 mm.

Schünmanni *Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender 1841*. Esilehel vaade Tartu ülikooli peahoonele. Maydelli joonistus. Lehel on tekst *Tarto suur Uniwersiteti maja*. Signatuur A. G. Mõõt 72:105 mm.

Kristuse pea okaskeroonis. Maydelli joonistus. Puulõige on piiratud tüpograafiliselt teostatud raamistikuga ja tekstiga. Signeerimata üksikleht. Lehe mõõt 255:220 mm.

C. Russwurm, *Nordische Sagen*. Leipzig 1842. Sisaldab 5 puulõiget kunstnik Maydelli joonistuste järgi:

Magav Skrymer (lk. 13). Sign. A. Gern.

Strömkarl või Neck (lk. 25). Sign. A. G. sc.

Odd ja Hialmar (lk. 75). Sign. A. G.

Rolf ja Hiorward (lk. 109). Sign. A. G.

Ragnar, Sigurd Ringi poeg ja Thora Borgarhiort (lk. 173). Sign. A. G.

Viie puulõike mõõt 103:77 mm.

Schünmanni *Ma-rahwa Kalender 1843*. Esilehel puulõige pealkirjaga *Eselist ja Löwwist*. Maydelli joonistus. Mõõt 90:117 mm.

Н. Ламбин, История Петра Великого. С. Петербург 1843. Sisaldab 400 numbrit ümber illustratsioone, reatükkide alg- ja lõppkaunistusi ning initsiaale. Joonistused peamiselt kunstnik Jantzenilt, siis veel Maydellilt ja Lvovilt. Puule lõiganud Elwall ja Maydelli õpilaskond. Gernilt leiduvad selles väljaandes järgmised puulõiked:

Initsiaal Y merelahingu kujutusega (lk. 309). Sign. A. G.

Surnumatja lahinguväljal (lk. 351). Sign. A. Гернъ.

Peeter I büsti pürgamine (lk. 372). Sign. A. Гернъ.

Kiviheitja hüglane (lk. 387). Sign. A. Гернъ.

Kotkas ja lõvi (lk. 416). Sign. A. Gern sc.

Peeter I ratsanikuna kahe Geeniuse saatel (lk. 417). Sign. A. Гернъ.

Initsiaal M ratsaniku varustuse ja kahe koeraga (lk. 431). Sign. A. Gern.

Peeter I triitonitega (lk. 577). Sign. A. G.

В. А. Жуковский, Наль и Ламаянти. С. Петербург 1844. Sisaldab 10 illustratsiooni ja 30 vinjetti ning initsiaali. Joonistused Maydelli poolt lõpule viidud 1843. aastal. Illustratsioonide pikkusmõõt 95 mm, vinjettide mõõt 45:57 mm.

Puulõige Ivan Krõlovi valmille *Kvartett*, Maydelli joonistuse järgi. Mõõt 65:85 mm.

Saalomoni ülemlaul. Maydelli joonistuste I sari läks luuletaja Vassili Žukovski kaudu keisrinna Aleksandra Feodorovna omandusse. Joonistuste II sari läks Saksamaale, hiljem jäid need Žukovskile. Viimase satusid joonistused Venemaale, Žukovski abikaasa valdusse, kellele need hiljem kaduma on läinud. Puulõiked ei leidnud Saksamaal väljaandjat ja on aja jooksul samuti kaduma läinud.

Bibliograafilisi andmeid:

Tartu Maarja kiriku saksa pibikonna raamat.

Ajakiri *Das Inland* 1850, veerg 336; 1859, veerg 459.

W. Neumann, *Lexikon baltischer Künstler*. Riga 1908, lk. 51.

A. A. Сидоров, Искусство русской книги (Книга в России II), 1925, lk. 206.

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7.

Bogdan Gottlieb Friedrich Kally: Pallas Athena skulptoriga

Kunstnik Maydelli Tartu puulõike-töokoja õpilaskonda kuuluv *Bogdan Gottlieb*¹ *Friedrich Kally* on sündinud Lätimaal, Goldbeckis, 24. veebruaril (8. märtsil) 1824. aastal. Töötas Marienburgis maalimise alal, kust siirdus Tartu, nähtavasti 1841. aastal. Kally töötamisel Maydelli töökojas oli nähtav edu, mis ilmneb sellest, et ta esineb oma külograafiliste töödega Riia kunstinäitusel 1842. aastal. Arvatavasti koosnes kõnesoleval näitusel esinev materjal Lambini *Peeter Suure ajaloo* illustratsioonidest. Selles väljaandes, mis ilmus Peterburis 1843. aastal, leidub Kally signatuuriga lühijoonelises käsitlusviisis teostatud 5 puulõiget. Need on peatükkide alg- ja lõppkaunistused ning initialsiaalid. Nad kujutavad lahtirullitud ürikut, mis on läbi pistetud mõõgaga (lk. 353), initialsiaali B nõupidamise stseeniga (lk. 352), lahingu kujutust külas

¹ Neumann märgib *Balti kunstnike leksikonis* Kally eesnimena *Gottlob. Tartu Maarja kiriku saksa pühtkonna raamatu järgi on tema eesnimi Gottlieb ja sellisena esineb Kally eesnimi ka Peterburi kunstiakadeemia 100 aasta tegevuse juubeli väljaandes* (lk. 84).

(lk. 404), istuvat vene meest kirvega (lk. 494) ning Pallas Athenat skulptoriga esiplaanil (lk. 462). Esimene töö selles loetelus kannab monogrammi GK sc., kuna teised puulõiked on varustatud signatuuriga G. Kally.

1844. aastal leidub temalt puulõige, millel on kujutatud tolaeagne Tartu aurulaev *Juliane Klementine* (Schünmanni *Ma-rahwa Kalender 1844*, esilehel). Mõõdult on see puulõige 88:140 mm ja kannab signatuuri G. Kally.

Kally tegevus on ühtlasi seotud maali-alaga. Septembris 1847. aastal saavutab ta Peterburi kunstiakadeemialt vabakunstniku kutse portree alal. Järgmisel aastal abiellub ta Tartus Wilhelmine Beate Tenneriga, kes on pärit Karksist. Abiellumise kiriklikus teadaandes esineb Kally kutselt portreemaalijana. Siinkohal tuleb märkida, et Tartu Maarja koguduse kirikuraamatusse on selle kunstniku nimi Marienburgist saadud kirikutähe järgi sisse kantud *Kalli* kujul. On mõeldav, et selle kunstniku siirdumine Saksamaale toimus möödunud sajandi viiekümnendate aastate algul. Kally töötamise tulemuseks Dresdenis, kus ta pikemat aega viibis, on tema väljapaistvamaid puulõikeid, mis kujutab Guido Reni maalingut, mis asus Dresdeni kunstigaleriis. Kõnesolev puulõige oli välja pandud teisel Tartu kunstinäitusel 1871. aastal ja kuulus Tartu ülikooli vene keele ja kirjanduse professori Mihhail Rosbergi kunstikogusse.

Venekeelses pildilehes *Niva* 1893, lk. 389, leidub üks töö graveerija Калий'lt. Võimalik, et Калий-Kally on identsed ning et puulõige kuulub Kally varasema ksülograafilise toodangu hulka.

Kally kaasmaalane kunstnik Wilhelm Karl Juncker, kes õppis Dresdeni kunstiakadeemias ja kes jäigi töötama sellesse linna, portreeteris Kallyt tema Dresdenis viibimise ajastul. Hiljem siirdus Kally maali alale.

Bibliograafilisi andmeid:

Tartu Maarja kiriku saksa pibtkonna raamat.

Ajakiri *Das Inland* 1848, nr. 96.

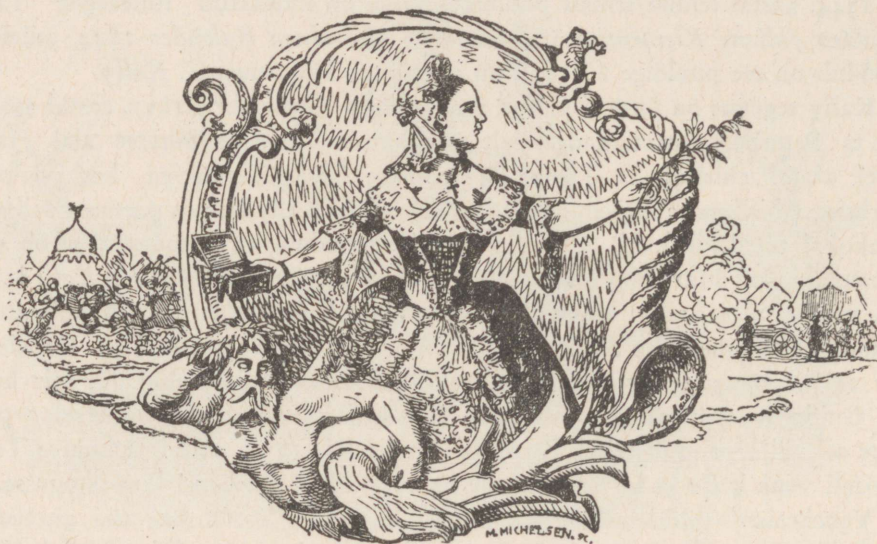
Teise Tartu kunstinäituse kataloog, 1871, nr. 167.

Ю. Г. Гассельблат, Гравирование на дереве в России (Вестник изящных искусств Т. V. 1887).

W. Neumann, *Lexikon baltischer Künstler*. Riga 1908, lk. 79.

Сборник материалов Имп. Академии Художеств за 100 лет. С. Петербург 1914, lk. 84.

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7.

M. Michelsen: Katariina I ehtekarbiga

Maydelli puulõike-töökoja õpilaskonna nooremasse generatsiooni kuuluva *M. Michelseni* tegevus püsis kuni hilisema ajani selgitamatuna. Ei olnud teada isegi tema nime õige kuju.¹

Nendest vähestest töödest, mis meile on teada Michelseni toodangust, kannab üks puulõige tema signatuuri *M. Michelsen*. Tänu sellele asjaolule avaneb võimalus selgitada kõnesoleva ksülograafi päritolu, sidudes seda Tallinnaga. Võimalik, et *M. Michelsen* on perekondlikult seotud nende Michelsenidega, kes töötasid Tallinnas maalritena möödunud sajandi algul. Sellest ajajärgust on teada maalermeister *W. Michelsen* (1815) ja maalermeister *Ludwig Reinhold Michelsen*, kes suri Tallinnas veebruaris 1832.²

¹ Neumann *Balti kunstnike leksikonis* märgib ebamääraselt selle ksülograafi nime — *Michelssen*. Ksülograaf Kally tegevuse ülevaates mainib ta *M. Michelsoni*, kuid oma eelnevas uurimuses, nimelt *Baltische Maler und Bildhauer des XIX Jahrhunderts*, seoses Maydelli tegevusega on kõne *M. Michelsenist*.

² *Revalsche wöchentliche Nachrichten* 1832, nr. 7.

Michelseni tegevusest ksülograafina on teada, et Maydelli õpilaskonda kuuluvana esines ta kahe puulõiketöoga Riia kunstinäitusel 1842. aastal. Lambini *Peeter Suure ajaloos*, mille illustreerimistöödest Maydell osa võttis, leidub kaks Michelseni puulõiget, nimelt initsiaal II, mis kujutab vanamehe maski, millel on signatuur *M M s.* (lk. 405), ja Katariina I kujutus ehtekarbi ja loorberioksaga, kandev signatuuri *M. Michelsen sc.* (lk. 447). Võimalik, et nende ülalmainitud kahe puulõiketöoga Michelsen esines Riia kunstinäitusel.

Hasselblatt, kes on jälginud Maydelli ja tema õpilaste tegevust puulõike alal, toob oma ülevaatlikus kirjutises *Graveerimine puule Venemaal* lühiteate Michelseni tegevusest, mis järgnes Maydelli rajatud puulõike-töökoja tegevuse lakkamisele seoses selle asutaja surmaga (1846). Tema andmetel siirdus Michelsen Moskvasse, kuid tööpuuduse tõttu oli seal asunud tegevusse pedagoogika alal. Michelsen on seal töötanud koduõpetajana. Ühtlasi mainib Hasselblatt Michelseni graafilise tegevuse puhul, et Michelsen on leiutanud tehnilise võtte lihtsustada puule graveerimist, milleks kasutab lühijoont. Millistel Michelseni puulõiketöödel kõnesolev väide põhjeneb, Hasselblatt lähemalt ei märgi. Nendes kahes töös, mis kannavad Michelseni signatuuri eelmainitud Lambini teoses, ei ilmne lühijoone käsitlemist. Küll on aga selline puulõike käsitlemisviis omane sama teose juures töötanud Kallyle.

Urija A. Sidorov, kes töötas inim põlve võrra Hasselblattist hiljem vene graafika selgitamise alal, teeb oma ülevaates *Vene raamatukunst* oletuse, et monogramm *AM* arvatavasti kuulub graveerijale (Michelsonile?); see leidub reas väljaannetes, kus töötasid J. Bernardski ja teised ksülograafid. Michelseni sidumine monogrammist *AM*-ga ei ole mõeldav, kuna lahkuminevad on eesnime tähed, samuti erineb perekonnanime kuju.

Bibliograafilisi andmeid:

- Н. Ламбин, История Петра Великого. С. Петербург 1843, lk. 405 ja 447.
Ю. Г. Гассельблат, Гравирование на дереве в России (Вестник изящных искусств Т. V. 1887).
W. Neumann, *Lexikon baltischer Künstler*. Riga 1908, lk. 109.
А. А. Сидоров, Искусство русской книги (Книга в России II), 1925, lk. 334, nr. 183.
A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puigravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7.

August Daugell: Tütelpilt — Eesti Postimehe jututuba

August Daugell: Autoportree

August Daugell, kunstnik Maydelli nooremaid õpilasi puulõike alal, sündis 1. (13.) jaanuaril 1830. aastal Tartus. Lõpetanud Tartu kreiskooli, asus Daugell Maydelli juurde puulõiget õppima. Tema õppeaeg ei olnud kuigi pikk kunstnik Maydelli ootamatu surma tõttu sügisel 1846. aastal. Hoolimata lühikest aega kestnud õpinguist oli Daugell juba võimeline käsitsema pistikut (Stichel'it) ja esimese tööna ilmub temalt kalmistu kujutus (Schünmanni *Ma-rahwa Kalender 1846*). Laakmanni väljaandel ilmunud *Ma-rahwa kassuline kalender 1848*, kus avaldatud Kreutzwaldi tõlketöö *Reinowadder Rebbane*, on nimetatud jutu osas illustreeritud Wilhelm Kaulbachi järgi Daugelli poolt puule lõigatud pildistustega. Sama kalendri järgnevas aastakäigus ilmunud *Reinowadder Rebbane* jätkule on taas Daugelli poolt teostatud illustratsioone puulõikes. Kui Daugell siirdub enese täiendamise otstarbel Peterburi, ei katke tal side kodumaaga. Algul õpib ta joonistamist selleaegses rahandusministeeriumi valdusse kuulavas joonistamiskoolis, hiljem astub vabakuulajana Peterburi kunstiakadeemiasse. Tema toakaaslaseks oli akadeemias õppimise ajastul Grigori Mjassojedov, kes lihtsa maapoisina oli Peterburi tulnud kunsti õppima ja kellest hiljem kujunes kunstnike rühma *Peredvižnikud* kandvamaid jõude.

Juba oma õpingute ajastul akadeemias leiavad hindamist Daugelli parimad koolitööd. Oma diplomitööde — Rembrandti *Elatanud juut* ning *Aleksander II portree* — eest saab Daugell kunstiakadeemialt väikese hõbeauraha, millega kaasas käib vabakunstniku kutse saavutamine (1858). Rembrandti maalingu algupärand asub Riiklikus Ermitaaži muuseumis, ja kuna see kunstiasutis oma töid välja ei laenuta, tuli Daugellil töötada päevapildi järgi.

Daugelli diplomitöö — nimelt *Elatanud juut* — puhul tuleb tähendada, et see on Daugelli poolt signeeritud järgmiselt: рис. и гр. на деревѣ А. Даугуль. Selle ksülograafi nime algkuju on *Daugull*. Põlvnedes läti päritoluga Tartu

aedniku perekonnast, esinevad kõik selle perekonna teised järglased, kes tegelesid kuni hilisema ajani Tartus aianduse alal, Daugulli nime all. Akadeemia diplomitööle järgnev puulõiketoodang kannab juba Daugelli signatuuri. Nime muutus oli tingitud Peterburi kunstiakadeemia diplomist, mis eksikombel kandis Daugelli nime. Kuna tagasipääs nime endise kuju juurde oli raskustega seotud, jäigi kantselei eksitusest tekkinud nimemuutus püsima. Kõnesoleval ajastul asendas diplom kunstnikul passi ja sellega olid seotud soodustused, nagu maksuvaba töökoja kasutamine ja piiramatul arvul õpilaste töölerakendamise võimalused. Tuleb tähendada, et Daugelli poeg Alfred Daugell (1864—1923), kes lõpetas Peterburi kunstiakadeemia arhitektuuri alal, kandis nagu tema igagi Daugelli nime. Lätlased on selle nime omapärastanud algul *Daugulsi-*, hiljem *Daugulise-*kujuliseks. August Daugelli nimi on tuletatud talu nimest, kus asusid selle perekonna esivanemad. Talu ise asub Maz-Salace's (Salisburgis), Eesti piiri lähedal, kust Daugelli isa Jaan siirdus aednikuna 1822. aastal Tartu. Daugulli nime muutumise puhul Daugelliks Peterburi kunstiakadeemia eksituse tõttu, nagu seda väidavad suusõnaliste pärimuste alusel läti kunstiajaloolased, tuleb tähendada, et siin ei ole toimunud eksitus, kuna diplomi valmistamisel kantselei kasutas dokumentlikke andmeid. Tartu Jaani kiriku saksa pihtkonna raamatusse, kuhu koguduse liikmena kuulusid ka Daugelli vanemad, on sissekanne tehtud järgmisel kujul: *Gärtner Johann Daugel*. Sellisel kujul esines perekonna nimi kirikuraamatus juba enne August Daugelli sündimist, ning loomulikult kandus niisugusel kujul ka ristimistähele ja selle omaaegse olulisema dokumendi kaudu õppeasutise diplomile. Veel enne kunstiakadeemia lõpetamist abiellus Daugell Marie Salomoniga, kes oli pärit samuti Tartust ja kes õppis samas joonistamiskoolis, kus töötas Daugell enne kunstiakadeemiasse astumist. Marie Salomon tegeles samuti kunstiga, joonistas ja maalis õli- ja vesivärvidega. Ta töötas koos vennaga, kellel oli kivitrüki-töökoda Vassili saarel. Samal Vassili saarel avab ka Daugell hiljem puulõike-töökoja. Asjatundliku ja kiire töö tulemusena omandab Daugelli puulõike-töökoda Venemaa pealinnas hea kuulsuse.

Daugelli Eestist päritolu ja eesti keele oskus — läti keelt ta ei vullanud — hoidsid teda kontaktis kodumaaga. 1846.—1865. aasta vahemikus on ta illustreerinud kalendreid, neid omaaegseid almanahhe, samuti ajalehti, nagu *Perno Postimees ehk Näddalileht* ja *Eesti Postimees ehk Näddalileht*. Viimase kirjanduslikku lisa, *Eesti Postimehe juttotubba*, kaunistab tiitelpildina hästibatatud stseen rahvaelust, mida hiljem on püüdnud käsitleda oma puulõigetes Daugelli järglane Eduard Magnus Jakobson. Viimase tegevusse astumisega 1866. aastast peale väheneb Daugelli kaastöö meie ajakirjanduses, kuna tema kunstiline tegevus Peterburis muutub üha laiaulatuslikumaks. 1860. aasta paiku töötab Daugell koos Riias pärit kunstniku Georg Wilhelm Timmiga,

kelle portreejoonistusi Daugell lõikas puule vene ajakirja *Severnaja Ptšela* jaoks. 1869. aastast peale hakkab H. Hoppe kirjastusel Peterburis ilmuma suurim vene pildileht *Vsemirnaja Illjustratsia*, mis vene puulõike väljakujunemises etendab suurt osa. Suuruselt ja pildirohkuselt sarnaneb see pildiajakiri Londonis ilmuvale ajakirjale *The Illustrated London News* ja Leipzigris ilmuvale ajakirjale *Illustrierte Zeitung*. Kuna selles ajakirjas puulõige leiab innukat kasutamist, koonduvad siia kaasaegsed ksilograafid. Siin esinevad oma aja tuntuimad joonistajad, nagu professor A. Charlemagne, P. Borel, N. Karazin ja teised koos kaasaegsete parimate ksilograafidega, kelle hulka kuuluvad L. Serjakov, K. Weyermann, E. Dammüller, S. Matjušin ja teised. Viimaste hulgas omab Daugell väljapaistvat kohta oma toodangu rohkuse ja rea tehniliselt õnnestunud töödega. Eriti ilmneb see kõnesoleva ajakirja aastakäigust 1870. aasta peale, mis sisaldab Daugellilt üksi 183 numbrit puulõikeid. Selline kaastöö rohkus on seletatav erakorraliste poliitiliste sündmustega, nimelt Saksa-Prantsuse sõja puhkemisega, mis haaras hulkade tähelepanu oma sündmuste arenguga. Kõnesolevad pildistused kujutavad sõjapiirkonda sattunud linnade vaateid, lahingustseene, kõrgemate sõjaväelaste portreid, sõdurite vormiriietust ja muud selletaolist päevakajalist materjali. Kuna Daugell oli leiutanud trükipildi erilise ülekandeviisi puule, mistõttu temal lõiketöö hõlbustus, võis Daugell kiiremini täita tellimistööid, kui seda suutsid teha teised pealinna puulõike-töökodad. Valdavamas enamikus on need ksilograafilised tööd järelelõiked inglise pildilehtedest, kuid nende hulgas esineb üksiktööid, mis tunnistavad Daugelli arenenud tehnilisi võimeid. Viimaste hulgast pärleb erilist tähelepanu Claude Melani (1598—1688) gravüüri järgi teostatud puulõige *Kristuse pea*, mis on konstrueeritud vaid ühele kontsentriselt liikuvale joonele. Üks ja sama ringlev joon, algav ninast, läbib näopinna ja pildistuse tagapõhja, tõstab esile vormi ja käsitleb valgust ning varju kõigis võimalikes varjundites. Daugelli parimate tööde hulka tehnilise teostamise mõttes kuuluvad Peeter Suure portree, lõigatud puule J. Houbrakeni vasegravüüri järgi, Katariina II portree, mis on puule lõigatud V. Erikseni maali järgi, ja Martin Lutheri portree L. Cranachi (vanema) maali järgi. Nendes töödes avaldub Daugelli tehniline virtuositeet. Need sarnanevad vasegravüüri, mistõttu tekitavad vaatlejas vasegravüüri imitatsiooni mulje.

Daugelli puulõiget *Peeter Suur* hinnati Peterburi kunstiakadeemia poolt suure hõbemedaliga (1875) — kaasaskäiva III järgu klassikunstnikuks tunnustamisega. Lutherit kujutav puulõige leidis hinnangut sama asutise poolt väikese kuldmedali näol, mis tõi kunstnikule II järgu klassikunstniku astme (1884).

Töölistena ja abilistena Daugelli töökojas tegelesid peamiselt sakslased ja šveitslased. Kaasmaalastest õppisid tema juures Eduard Magnus Jakobson, kirjaniku ja poliitikategelase Carl Robert Jakobsoni noorem vend, ja Karl

Krohnwald. Vanemas eas huvitus Daugell kemigraafiast, ja pidevalt sel alal katsetamise tagajärjel tekkisid tal tervislikus seisukorras häired. August Daugell suri 20. novembril (2. detsembril) 1899. aastal Peterburis. Pärast Daugelli surma tema töökoda, mis asus Vassili saarel 22. liinil, läks müügi teel uuele omanikule. Daugelli abikaasa suri rohkearvulise perekonna emana Peterburis 1915. aastal.

Daugelli puulõikeid:

Schünmanni *Ma-rahwa Kalender 1846*. Tiitellehel kalmistu kujutus. Signatuur *A. Daugell*. Mõõt 129:84 mm.

Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender 1848*. Pildistusi Friedrich Reinhold Kreuzwaldi tõlketeosele *Reinowadder Rebbane Wilhelm Kaulbachi* joonistuste järgi:

Kukk kanaga lõvi ees. Sign. *A. D.* Mõõt 67:86 mm.

Reinwader kutsutakse kohtusse. Sign. *A. D.* Mõõt 62:86 mm.

Rebane kukke murdmas. Sign. *A. D.* Mõõt 62:86 mm.

Laakmanni *Ma-rahwa kassuline kalender 1849*. Jutu *Reinowadder Rebbane* järg:

Rebane Lõvi ees.

Rebase võlla tõmbamine.

Oinas ja Jänes Rebase saatjatena.

Perno Postimees ehk Näddalileht 1857. Tiitelpilt, mis kujutab kirjapaunaga postipoissi.

Tallorahwa Postimees 1857. Tiitelpilt.

Elatanud juut. 1857. Puulõige Rembrandti maalingu järgi. Signatuur *рис. и гр. на деревѣ А. Даугуль*. Mõõt 365:273 mm.

Aleksander II portree. 1858.

Русский иллюстрированный альманах. Daugellilt Aleksander Puškini portree.

Sari portreid Georg Wilhelm Timmi joonistuste järgi ajakirjadele *Severnaja Ptšela, Russkaja Illjustratsia, Živopismoje Obozrenije* ja *Biblioteka* jaoks 1859.—1860. aasta vahemikus. Selle ajastu töödest on säilinud Riia Ajaloo ja Muinsusuurijate Seltsi raamatukogus Daugelli puulõiked, mida on kogunud doktor Arend Buchholtz. Sellesse kogusse kuuluvad 37 lehest on 9 lehte portreid, mis peamiselt kujutavad kaasaegseid sõjaväelasi, siis veel arheoloogilise ning astronoomilise ainekuga materjale, ehitiste pildistusi, vinjette ning initsiaale.

Julius Genssi graafikakogus leidis 147 numbrit Daugelli puulõikeid. Need kuulusid akadeemia õppeajastule järgnevate, see tähendab 1858. ning hilisemate aastate toodangusse. Selles kogus oli arheoloogilist, antropoloogilist ja loodusteaduslikku ainekku käsitlevaid materjale ning suurem kogu vinjette, initsiaale ja teisi raamatukaunistusi. Viimaste hulgas

esinevad allegoorilist ja romantilist laadi pildistused — ankrud, ristid, pärjad, kupidoonid, küllussarved, nooletatud südamed, kandleid, roosipärjad, hõljuvad liblikad ja teised pisikujutused, mida kasutati kaasaegsete trükiste kaunistamiseks. Sellesse kogusse kuulusid veel kaks suuremakaustalist lehte, nimelt:

Kolumbuse tagasipöördumine, C. Maréchal'i maalingu järgi puule lõiganud D-l. Mõõt 200 : 255 mm.

Juuditi ehtimine. H. Chopin'i maalingu järgi puule lõiganud A, D-l. Mõõt 257 : 303 mm.

Perno Postimees ehk Näddalileht 1861 (lk. 12). Peterburi uus Jaani kirik.

Perno Postimees ehk Näddalileht, 1862, nr. 48. Lutheri kuhu Keilas.

Lätikeelne ajaleht *Peterburgas Avises* 1862—1865. Ajalehe tiitelpilt, portreid ja pilkejoonistusi puulõikes.

P. A. Fedotovi portree. Asend $\frac{3}{4}$ paremale poole. Sign. — кс. мастерск. Даугеля гр. Довз. цenz. 15 февраля 1864. В типографии И. Шумахера.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1864. Tiitelpilt, mis kujutab postipoissi koeraga maanteel.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht — kirjanduslik lisa *Eesti Postimehhe juttotubba* 1864. Tiitelpilt, mis kujutab talutuba, kus pika laua taga istuvad mehed ja vestlevad. Ilmunud hiljem Ilmari Mannise teoses *Eesti rahvarüüete ajalugu*, Tartu 1927 (lk. 129), ja lätikeelses kunstiajakirjas *Ilustrets Žurnals* 1928, nr. 8.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1867. Vaade uuele Jaani kirikule (nr. 7), Kaarli kirikule (nr. 8) ja Illukse kirikule (nr. 12).

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1865, nr. 1. Tiitelpilt. Sama aastakäik sisaldab kogu vaateid kirikutele. Nõnda nr. 2 leidub pildistusi Jekaterinoslavi, Kaluuga ja Oudova linna luteri usu kirikutest, samuti ka Kasseli ja Töplitze külakirikutest (nr. 4). Vaade Talvepaleele ja Aleksandri sambale Peterburis (nr. 34).

Ajakiri *Vsemirnaja Illjustratsia* 1869 (lk. 73). Keiser Aleksander II oma saatjaskonnaga. Joonistanud F. Feichel ja K. Broš. Suurfoolio.

Ajakiri *Vsemirnaja Illjustratsia* 1870. See aastakäik sisaldab 183 numbrit puulõikeid Daugelliilt. Nende ainestik on seotud peamiselt Saksa-Prantsuse sõja sündmuste kujutustega, nagu sõjapiirkonda kuuluvate Prantsuse linnade vaadetega, sõjategelaste portreedega, lahingustseenidega ja teiste selleilmeliste materjalidega. Nendest pildistustest võiks mainida Strassburgi linna vallutamise stseeni, vaateid Bicétri, Metzi ja Verduni kindlustele, vaadet Orléans'i linnale, vaadet Pariisile Saint Cervais'i kiriku kellatornist ja Sedani lahingustseeni. Siis veel Prantsuse keisri Napoleon III ja keisrinna Eugenie portreid, inglise kirjaniku Charles Dickens'i portreed ja kujur Bertel Thorvaldseni mälestamise puhul korraldatud tõrvikutega rongkäigu stseeni Kopenhaagenis 1870. aastal. Eelmainitud Daugelli puulõiketoodangust väärivad esiletõstmist tehniliselt väljapaistvad teosed, nagu:

Vaade Saint Cloud lossivaremetele. Mõõt 225:148 mm. *Kristuse pea*. Claude Melani gravüüri järgi. Mõõt 185:136 mm. Vene riigivalitsejate kogupilt — 12 portreed ühel lehel.

P. Boreli joonistus. Mõõt 330:225 mm. Vene riigitegelasi XVIII/XIX sajandist — 16 portreed ühel lehel. P. Boreli joonistus. Mõõt 335:230 mm.

Daugelli 1870. aasta toodang, arvult 183 numbrit, esineb Tallinnas, Riikliku Kunsti- muuseumi graafika-kogus, liigitatud lehtede suuruse järgi kolme mappi.

Kogu pildistusi Pariisi kommuunist 1871. aastal koosneb 11 puulõikest, mis kujutavad barrikaade Pariisi tänavail, Pariisi naisi-tulesüütajaid, tänavvõitlusi, kokkupõrget Vendôme'i väljakul, kommuuni väljakuulutamist, kommuuni peategelasi, Vendôme'i kolonni mahavõtmist, giljotiini põletamist, relvade nõudmist elanikkonna poolt Pariisi kaitsmiseks, insur- gentide mahalaskmist ja Pariisi linna maikuu 1871. aastal.

Peeter Suure portree. J. Houbrakeni vasegravüüri järgi. Signatuur Рис. и гр. А. Даугель. 1872.

Usurändurid. J. Prjanišnikovi maalingu järgi. Ilmunud ajakirjas *Vsemirnaja Illjustratsia* 1873, nr. 241.

Liivimaa kõrts. Alexander Rizzoni maalingu järgi. Signatuur А. Даугель гр. Üksikleht. Tsensor P. Novossilski. J. Schumacheri trükk. Mõõt 205:262 mm.

Katariina II portree. M. Dickinsoni vasegravüüri järgi. Signatuur Рис. и гр. А. Даугель. 1874. Mõõt 645:468 mm.

Ajakiri *Vsemirnaja Illjustratsia* 1877 (juuli-detsember). Päevakajalisi materjale, tehni- lisi ja astronoomilisi pildistusi, kokku 13 numbrit (lk. 185, 232, 269, 285, 301, 317 ja 340).

Ajakiri *Vsemirnaja Illjustratsia* 1878 (juuli-detsember). Sisaldab 10 numbrit puulõikeid, kushulgas on peamiselt Pariisi maailmanäituse pildistusi (lk. 73, 84, 89, 124, 305, 328, 365, 429 ja 452).

August Daugelli autoportree (lk. 520). Mõõt 50:50 mm.

Ajakiri *Niva*. Daugelli puulõikeid leidub selle ajakirja järgmistes aastakäikudes: 1873, lk. 825; 1877, lk. 81 ja 82; 1880, lk. 664 ja 665.

Pärast 1880. aastat tähistab ajakiri *Vsemirnaja Illjustratsia* pildistusi üksnes maalija või joonistaja, samuti päevapildistaja nimega. Et pildistustel puudub ksülograafi nimi, ei ole võimalik sellest ajast peale jälgida Daugelli kaastööd kõnesolevas ajakirjas.

Martin Lutheri portree. Seoses tema 450 aasta sünnipäevaga, Lucas Cranachi (vanema) maalingu järgi. Signatuur Рис. и гр. на деревѣ А. Даугель. 1883. Mõõt 353:290 mm.

Daugelli töid leidub veel Vene Mineraloogia Seltsi väljaannetes, samuti on tema puulõigetega varustatud Karl Ernst Baeri ja Krajevski teaduslikud väljaanded.

Bibliograafilisi andmeid:

- Dorpatser Zeitung* 1851, nr. 8.
Das Inland 1859, veerg 459.
Rigasche Zeitung 1883, nr. 293.
Наши художники I. lk. 133.
Ю. Г. Гассельблат, Гравирование на дереве в России (Вестник изящных искусств Т. V. 1887) lk. 497/498.
В. Н. Верещагин, Русския иллюстриров. издания XVIII, XIX стол. СПб. 1898, lk. 63.
St. Petersburger Zeitung 1899, 8. novembril. O. Grosbergi nekroloog.
W. Neumann, *Lexikon baltischer Künstler*. Riga 1908, lk. 32.
Н. Оболянинов, Каталог русских иллюстрированных изданий 1725—1860 гг. Т. II. 1915.
V. Pengerots, ajakirjas *Illustrats Zurnals* 1928, nr. 8.
U. Skulme, ajakirjas *Daugava* 1933, nr. 7.
A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 7/8.

Johann Ernst Panck: Hermann Eduard Hartmanni portreesiluet

Hermann Eduard Hartmann: Narva

Ajal, mil Daugell jätkab õpinguid Peterburi kunstiakadeemias, töötab Tartus puulõike alal maalikunstnik ja graafik *Hermann Eduard Hartmann*. Ta sündis Tartus 20. juulil (1. augustil) 1817. aastal, töötas siin ja suri oma kodulinna 27. detsembril 1880. (7. jaanuaril 1881.) aastal. Esimesed teadmised kunsti alal omandas ta August Matthias Hagenilt, töötas hiljem Düsseldorfis ja Münchenis. 1841.—1844. aasta vahemikus oli Hartmann joonistamise õpetajaks Birkenruhe-nimelises noorsoo kasvatusasutises Lõuna-Liivimaal, kust siirdus 1845. aastal tagasi Tartu. Siin töötas Hartmann pikemat aega linnakassas raamatupidajana ja 1860. aastast peale ühtlasi Õpetatud Eesti Seltsi kogude konservaatorina.

Hartmanni puulõiked oma valdavamas osas on väikesemõõtelised ja need kujutavad peamiselt Tartu linna vaateid. Kuid temalt leidub puulõikeid, mis kujutavad ka Narva, Tallinna, Viljandi ja teiste kodumaa linnade ja ajaloolise minevikuga seotud kohtade vaateid. Hartmanni graafilise loomingu iseloom on intiimne, ja kuigi ainekogu käsitlemine esineb temal detailrikkana, püsib see

siiski asjalikkuse piirides. Hartmanni puulõiked leiavad kasutamist inimpõlve ulatuses tänu nende väikesele kaustale, mis võimaldab neid paigutada ka väiksemale raamatulehe pinnale. Neid leidub omaaegsetes eesti ja saksa kalendrites, ajakirjades ja kirjapaberipögnatel. Ühtlasi olid Hartmanni puulõiked laiemale hulgale vastuvõetavad nende intiimselt käsitletud ainekliku tõttu, mis esines kõigile tuttavana ja omasena. Hoolimata sellest, et Hartmanni puulõigetel peale mõne üksiku erandi puudub signatuur, on nende päritolu selgitatav sellele kunstnikule iseloomuliku detailiküllase ainekliku käsitlemisviisi tõttu.

Vaevu leidub kaasaegsete kunstnike hulgas teist, kes kodumaal nõnda palju oleks oma rännakuil ristelnud, sealjuures tähelepanuga suhtunud meie maastikku, kui seda on Hartmann teinud. Oma rännakuil on ta innukalt jälginud rahvatüüpe ja rahvaelu selle omapärasuses. Mõistetavalt oleks Hartmanni puulõike-toodang märksa arvukamaks kujunenud, kui toleaegsed töötamisvõimalused kodumaal tööle rakendunud kunstnikele oleksid vähegi lahedamad olnud. Hartmannilt on säilinud skitsiraamat, mis sisaldab 160 lehte joonistusi ja suvisel puhkeajal tehtud märkmeid, mis on seotud 1860.—1865. aasta vahemikuga. Kõnesolev matkamärkmik dokumenteerib Hartmanni suvist rännakut 1860. aastal välismaale, 1861. aastal Saksamaale ja Šveitsi, 1860 ja 1863 Tallinna ja 1865 korduvalt Põhja-Eestisse. Selles leidub Tallinna ja linna ümbruskonna, Põltsamaa, Rõngu, Viljandi, Võru ja Tartu vaateid, viimaseid üksi 33 lehte. Nendele lisanduvad taluehitiste kujutused, üksikfiguurid ja inimeste grupid. Need on andmed märkmikust, mis on juhuslikult säilinud ja mis hõlmab vaid piiratud ajavahemikku.

Hartmanni varaseim puulõige on avaldatud Schünmanni *Ma-rahwä Kalendris 1854* ja see kujutab tol ajal Tartu ülikooli naabruses asuvat loomaaedide instituuti. Tähendatud aastast peale ilmuvad reeglipäraselt Hartmanni puulõiked, mis käsitlevad kodumaa linnade ja maakohtade vaateid ja millega varustavad endid kaasaegsed eesti ja saksa kalendrid. Väheste lugejaskonnaga, kuid huvitava pildimaterjaliga varustatud *Tallorahwa Postimees*, mida Laakmann 1857.—1859. aasta vahemikus Tartus välja andis, sisaldab samuti Hartmanni puulõikeid. Viimaste hulgas on Tartu vaateid, kuid ka portreid ja Kristian Jaak Petersoni Tartu üliõpilasi kujutavaid joonistusi, mida Hartmann 1859. aastal puule lõikas. Samal ajajärgul ilmus Hartmannilt ajakirjas *Das Inland* taas kogu kultuurilooliselt huvitavaid puulõikeid, mis käsitlevad Tartu vaateid linna kaugemast minevikust.

Hartmanni puulõike-toodangu kulminatsioonipunktiks on 1859.—1860. aasta vahemik, ja selle ajastuga on seotud temal rida kultuurihuvi taotlemaid suuremamõõtelisi puulõikeid ning arvukas kogu kodumaa vaateid.

Suurema arvu puulõigetega esineb Hartmann 1871. aastal Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantud *Kodumaa muuseumi kataloogis*, mille ta ise koostas.

Selles väljaandes esineb 26 litografeeritud tabelit ja kaarti, ühtlasi sisaldab see kataloog 128 numbrit puulõikeid Hartmannilt. Hiljem ei leidu enam Hartmannilt eneselt uusi puulõikeid, küll aga tema joonistuste järgi lõikab neid puule firma F. A. Brockhausi küsiograafiline ateljee Leipzigis. Ajal, mil Hartmann lõpetab tegevuse puulõike alal, jätkab selle graafika-ala viljelemist meil Eduard Magnus Jakobson.

Hartmanni puulõikeid:

Schünmanni *Ma-rahwa Kalender 1854*. Vaade Tartu loomaarstide instituudile. Lehel on tekst *Ellaja arstimise kool Tartun*. Mõõt 67:94 mm. Pildil on kujutatud selle õppeasutise omaaegne asukoht Tartu ülikooli hoone läheduses, kus hiljem asus polikliinik.

Laakmanni *Ma-Rahwa Kalender 1855*. Vaade Tartu gümnaasiumi hoonele Jakobi tänavas. Mõõt 112:90 mm.

Laakmanni *Ma-rahwa Kalender 1856*. Vaade Väina-poolsele Riia linnale. Mõõt 47:120 mm.

Kirjapoozna kaunistused: Vaade Võnnu linnale (Wenden). Kujutab väljakut üksikute figuuridega, tagaplaanil kirikut ja kahekordset hoonet. Mõõt 72:170 mm. Vaade Valga linnale. Kujutab esiplaanil maanteed. 1856. Mõõt 77:220 mm.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1856. Endise Tartu Maarja kiriku varemed (mõõt 67:195 mm) ja sama kiriku plaan (mõõt 64:95 mm).

Tallorahwa Postimees 1857. Vaade uuele sillale Tartu Toomemäel. Mõõt 58:90 mm. Vaade Toome varemetele Tähetorni mäelt. Mõõt 59:85 mm.

Teisena mainitud pildistus ilmus hiljem Laakmanni väljaandes — *Ma-rahwa Kalender 1859*.

Laakmanni *Ma-rahwa Kalender 1857*. Vaade Tallinnale Lasnamäelt, endise suhkruvabriku kohalt. Mõõt 77:145 mm. Kolm portree-siluetti ÕES-i tegelastest: õpetaja Carl Heinrich Constantin Gehewe (mõõt 68:50 mm), dr. Christian Emil Sachssendahl (66:50 mm) ja gümnaasiumiõpetaja Gustav Moritz Santo (68:48 mm).

Tallorahwa Postimees 1858. Stseen hertsog Eeriku ja talupojaga. Signatuur Hartmann sc. Vaade Tartu loomaarstide instituudile. Mõõt 66:76 mm.

Teisena mainitud puulõige ilmus uuesti Laakmanni väljaandes — *Maa-rahwa Kalender 1859*.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender 1858*. Vaade Narva linnale. Pildil on tekst *Narwa liin*. Mõõt 87:113 mm. Vaade Narva kosele. Mõõt 53:66 mm.

Vaated Narva linnale ja kosele on hiljem ilmunud Laakmanni väljaandes — *Mõnda loodusest ja teadusest*, esimene vihik, 1876, lk. 36 ja 38.

Tallorabwa Postimees 1859. *Tirol'i linna tudentid*... Kristian Jaak Petersoni Tartu üliõpilasi kujutavaid joonistusi (6 numbrit). Puule lõiganud Hartmann. Esineb ka üksiklehena ja koloreerituna.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender* 1859. Vaade Tartu loomaarstide instituudile (uuele hoonel Vene tänavas). Mõõt 66:76 mm. Vaade Toome varemetele Tähetorni mäelt. Mõõt 59:85 mm.

Uuesti ilmunud ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 5.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender* 1860. Vaade Tartule puuhoovist (turu vastaspoolsetl Emajõe kaldalt). Mõõt 60:175 mm. Vaade Kalevipoja süngile. Mõõt 50:75 mm. Vaade Pühajärvele. Mõõt 40:92 mm. Vaade Vastseliina lossi varemetele. Mõõt 52:90 mm. Vaade Vastseliina varemetele jaanitule valgusel. Mõõt 65:93 mm.

Esimesena mainitud vaade ilmus ka ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 13, samuti kirjapoozna kaunistusena (sinises trükis).

Tartu vaadete sari (8 numbrit) koosneb: Vaatest tähetornile (mõõt 35:42 mm), Jaani kirikule (40:35 mm), Anatoomikumile (87:112 mm), Toome vanale sillale (57:88 mm), Puusillalt Tartu siselinnale (49:120 mm; kirjapoozna kaunistus; 1857), Barklay platsile (87:110 mm), ülikooli peahoonele (79:109 mm) ja Toome varemets asuvale ülikooli raamatukogu hoonele (59:83 mm).

Need puulõiked on valmistatud enne 1860. aastat. Esinevad ka koloreerituna.

Vaade Tartu linnale 1553. aastal (*Derpt Anno MDLIII*). (*Von der guten alten Stadt Dorpet, so an dem Fluss Embeck gelegen ist, sendet Ew. Lisbden gehorsamsten Gruss.*) Mõõt 66:196 mm. Ilmus ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 1.

Sama puulõige on trükitud ka kollakale taustale. Lehe mõõt 150:233 mm. Ilmunud hiljem Friedrich Amelungi teoses *Baltischer kulturhistorischer Bilderatlas*, Dorpat 1886/1887.

Vaade Tartu linnale ja kindlustele 1704. aastal (*Prospect der Stadt und Vestung Doerpt, welche der Moscowitische Zaar den 4. Juni belagert, beschossen, bombardirt und durch die Approschen bis unter die Stadts-Werke avancirt, den 14. Juli die bresche stürmendt angegriffen, auch dergestalt die Russische dareingetrungen das noch an selbigem dato nachdem die Capitulation in Stadts-Thore geschlossen, hat sich also die Stadt ergeben dem Feind*). Mõõt 85:173 mm. Ilmus ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 28.

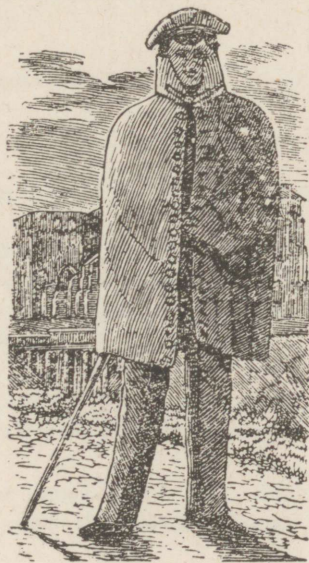
Vaade Tartule. Gravüür 1764. Varustatud saksakeelse tekstiga *Illumination in Dorpat A. 1764 bey Ihro Kayserl. Majestät Catharina II ja pühendusega keisrinnale:*

*Allernädigste Kayserin:
Wir werfen uns zu Dero Füßen,
Um Huld und Gnade zu geniessen;
Denn unsers Rathes Richter-Würde,
Legt uns auf sehr grosse Bürde;
Uneinigkeith und Zank herrscht unter dessen Glieder,
Drum liegt Gerechtigkeit und Polickey darnieder,
Dörpat.*

Gravüüriil on kujutatud esiplaanil keisrinna Katariina II valitsuskepiga, kohtulaua ümber istuvad linna raehärrad ja süüaluse peksmise stseen. Tagapõhjal Tartu linna kujutus Toome-

Hermann Eduard Hartmann: Vastseliina eestlasi

*Hermann Eduard Hartmann: Tartu üliõpilane
Kristian Jaak Petersoni joonistuse järgi*

mäega, kust paistavad Toomkiriku ja piiskopilossi varemed. Mõõt 105:178 mm. Ilmus ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 46.

Riia linnaraamatukogus säilitatud Brotze kultuurilooliste materjalide hulgas leidub gravüür, mille järgi nähtavasti Hartmanni puulõige on teostatud.

Vaade Tartu Kivisillale. Mõõt 88:111 mm. Ilmus ajakirjas *Das Inland* 1860, nr. 13.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender 1861*. Uus ülikooli kirik (*Wastne uniwersiteti kerik Tartu liinan*). Mõõt 84:118 mm. Setu naised rahvariides Vastseliina ümbrusest. Mõõt 60:75 mm. Setu mees rahvariides Vastseliina ümbrusest. Mõõt 60:75 mm.

Esimesena mainitud puulõige on uuesti ilmunud ajakirjas *Meelejahutaja* 1886, nr. 32. Teine ja kolmas puulõige on hiljem ilmunud Õpetatud Eesti Seltsi *Kodumaa muuseumi kataloogis* 1871, lk. 13/14.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender 1862*. Vaade Võnnu ordulossi varemetele. Mõõt 85:118 mm.

Laakmanni *Maa-rahwa Kalender 1863*. Karjapoiss. Mõõt 113:84 mm.

Laakmanni *Tarto Kalender 1864* ja *Willandi Kalender 1864*. Esilehtedel: Vaade Viljandi lossi varemetele. Mõõt 70:130 mm.

Laakmanni *Tarto Kalender 1865* ja *Willandi Kalender 1865*. Esilehtedel: Vaade Tartule Meltsi tiigi kohalt. Mõõt 70:135 mm.

Karowi *Neuer Dorpater Kalender 1866*. Neli Tartu vappi. Mõõt 68:96 mm.

Schünmanni *Dörptscher Kalender 1866*. Vaade Toome varemetele. Mõõt 68:96 mm.

Gläseri *Neuer Dorpater Kalender 1869*. Vaade Barklay platsile Tartus. Mõõt 67:86 mm.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Band VI. Heft 3 u. 4. Das vaterländische Museum zu Dorpat. 1871. Hartmanni poolt koostatud *Kodumaa muuseumi kataloog* käsitleb Õpetatud Eesti Seltsi ja Tartu ülikooli endise Tsentraal-muuseumi muinsuste kogusid. 20 litograafilist tabelit ja 1 kaart ning 128 Hartmanni puulõiget.

Gläseri *Neuer Dorpater Kalender 1872*. Vaade võimla hoonele. Hartmanni joonistus. Puule lõiganud firma F. A. Brockhaus Leipzgis. Mõõt 61:85 mm.

Karowi *Neuer Dorpater Kalender 1873*. Vaade Toome orgu. Hartmanni joonistus. Puule lõiganud firma F. A. Brockhaus Leipzgis. Mõõt 60:83 mm.

Karowi *Neuer Dorpater Kalender 1874*. Vaade Tartu tähetornile. Hartmanni joonistus. Puule lõiganud firma F. A. Brockhaus Leipzgis. Mõõt 60:82 mm.

Vaade Tartu Jaani kiriku portaalile (*Haupteingang zur St. Johannis-Kirche in Dorpat*). Hartmanni joonistus. Puule lõiganud firma F. A. Brockhaus Leipzgis. 1875. Mõõt 64:87 mm.

Vaade Maarja kabeli varemetele Viru-Nigulas. Mõõt 60:90 mm.

Õpetatud Eesti Seltsi kogudes leidub Hartmanni kunstipärandi hulgas puulõigetena paar meheportreed ja postipoisi kujutus. Viimasest on säilinud algupärand sullejoonistusena, kuid puulõike tõmmis sellest on teostatud poolikult.

Neumann *Balti kunstnike leksikonis* märgib Hartmanni tööde loetelus veel teist vaadet Riia linnale ja ujuksillale, jättes märkimata lähemad andmed kõnesolevast puulõikest.

Bibliograafilisi andmeid:

Ajakiri *Das Inland* 1855, veerg 604; 1857, veerg 403.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dritter Band. Zweites Heft. 1856.

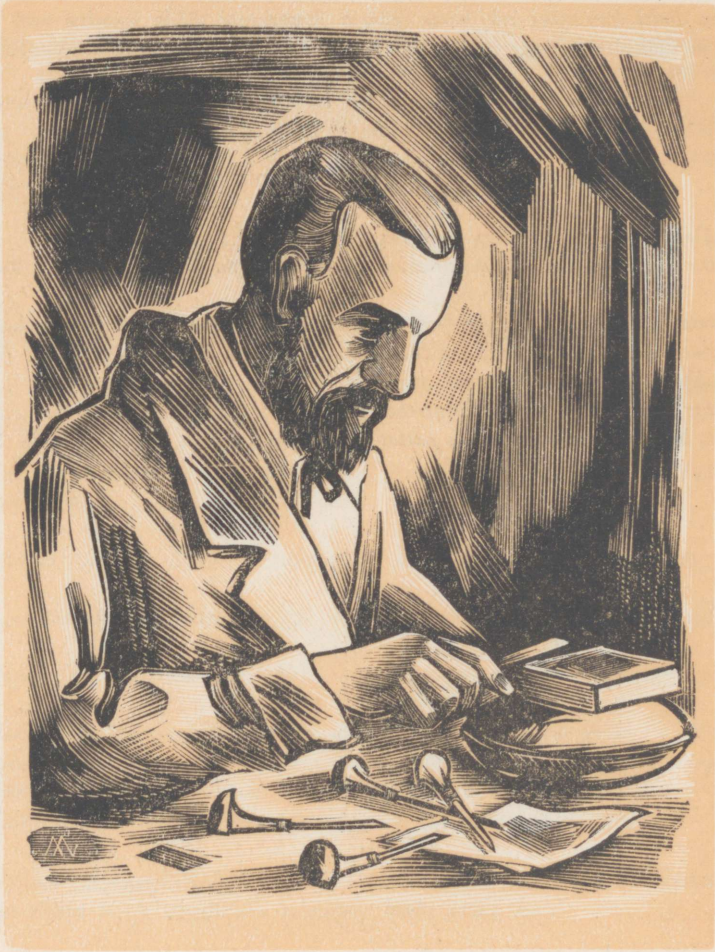
H. Hartmann, *Skütsiraamat* 1860—1865. (Eesti Rahva Muuseumi kunsti-osakond.)

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Band VI. Heft 3 u. 4.

Das vaterländische Museum zu Dorpat. 1871, lk. 263.

Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1880.

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 8.

Märt Laarman: Eduard Magnus Jakobsoni portree

Eduard Magnus Jakobson: Vinjett

Eduard Magnus Jakobson sündis Carl Robert Jakobsoni noorema vennana 24. jaanuaril (5. veebruaril) 1847. aastal Tormas. Nende isa Adam Jakobson oli Torma köster ja kihelkonnakooli õpetaja, kes kuulus meie ärkamisaja tege-laskonda. Adam Jakobson oli meie esimesi muusikaala rajajaid. Tema poolt ellukutsutud ning juhitud puhkpilliorkester oli oma aja kohta tegelasterohke ja saavutas muusika alal väljapaistvaid tulemusi. Orkester koosnes peamiselt ümbruskonna koolmeistritest ning ärksamatest talunikest. 1871. aastal teostas Torma orkester kontsertmatka Peterburi ja Soome. A. Jakobson harrastas klassikalist muusikat ja tema repertuaari kuulusid peamiselt Joseph Haydni ja Wolfgang Amadeus Mozarti helitööd. Jakobsoni väljapaistvaid muusikalisi võimeid tõendab tema oskus mängida kõiki tolleaegseid orkestris esinevaid pille. Ühtlasi arendas Adam Jakobson Tormas koorilaulu. Jakobson püüdis laiemas rahvahulgas propageerida muusikat kirjanduse kaudu. Tema poolt on koostatud ülevaade Torma muusikakoori tegevusest (*Torma Mängo-koor*. Tartu 1856), laulu ja mängu tähtsust rahva vaimses arenemises selgitav raamat (*Tallorahwa*

Süddamerömust. Monni armastusse sanna mängo- ja laulo-söbradele. Tartu 1857) ning helilooja Haydni elulugu (*Josep Haideni ellokäik.* Tartu 1862). Selles muusikalises õhkkonnas möödusid Eduard Magnus Jakobsoni varasemad noorusaastad, mõjutades tema vaimset arengut. Adam Jakobson suri kesk hoogsat kultuuritegevust ja parimas meheas (1857). Vanem poeg Carl Robert õppis sel ajal Valgas Johannes Zimse seminaris, kuna nooremad lapsed jäid nende ema Liisa või Eliisa, nagu teda saksapäraselt hüüti, kasvatada. Nagu nähtub Eduard Magnus Jakobsoni noorpõlve-mälestustest,¹ jättis ema eesti keele oskus nii mõndagi soovida, samuti oli Jakobsonide perekonnas elutseva vanaema (emapoole) eesti keele oskus õige puudulik. Liisa Jakobson oli sünnilt lätlanna. Venepärane neiupõlve-nimi *Jegorova* on seotud tema omaste kreeka-katoliku usku siirdumisega, millise sündmuse puhul toimus ühtlasi ka perekonnanime vahetus. Et Liisa Jakobson (*Jegorova*), kasvades saksa perekonnas, oli mõjutatud saksameelselt, siis on mõistetav Carl Robert Jakobsoni kallak saksastumisele tema noores eas. Need andmed on variandiks senistele biograafilistele teadetele, mis põhjenevad Jakob Johanson-Pärna uurimistel ja on leidnud kasutamist Anton Jürgensteini teoses *Carl Robert Jakobsoni elu ja töö*. Mõlemad variandid vajaksid selgitamist.

Eduard Magnus Jakobsoni mällu on sööbinud pidulik hetk, mil ta oma isalt esmakordselt sai kingituseks pliiatsi. Ta oli siis seitsmeaastane. Vend Carl Roberti Zimse seminarist vanemate koju saabumisel kujunes joonistamine vanema venna asjatundlikul juhtimisel veel aktiivsemaks. Carl Robert Jakobsoni harrastuseks oli muide ka joonistamine, eriti tuši-tehnikas. Tuleb märkida tõsiasi, et ta oma õpikus *Uus Aabitsa-raamat, kust wiiekümne pääwaga lugema ja kirjutama wõib õppida* (Peterburi 1867) andis ühtlasi rea joonistamise eeskirju meie noorsoole. See oli uudne nähtus meie tolleaegses aabitsakirjanduses, et noorsoo hulgas püüti äratada huvi joonistamise vastu. C. R. Jakobsoni tegevus rahva valgustamise töö alal avardub siin veelgi, kuna teda tuleb lugeda meie joonistusõpetuse teerajajaks. Seda tööka pole senini tema mitmekülgses tegevuses esile tõstetud ega vastavalt hinnatud.

Veel mõned aastad möödusid isakodus, kus nii vanem kui noorem vend valmistasid jõudeajal topiseid kodumaa lindudest ja kus kevadpäevil toimus innukas linnumunade kogumine. Kui saabus Tormast lahkumise aeg, annetasid mõlemad oma korjandusest 60 linnutopist ja 260 linnumuna Tartu ülikooli loodusteaduslikule kogule. Eduard Magnus asus neljateistkümne-aastasena koos vanema vennaga omaaegsesse Jamburgi, jätkates seal vanema venna juhtimisel õpinguid. Kolm aastat hiljem siirdusid mõlemad vennad koos Peterburi, kus

¹ Üksikasjalisi andmeid Eduard Magnus Jakobsoni lapsepõlve kohta leidub tema käsi-kirjas: *Adam Jakobson (Torma köster ja kooliõpetaja). Mälestused oma lapsepõlvest.* E. M. J.

Carl Robert jätkas oma pedagoogilist tegevust, valmistudes ühtlasi saksa keele ülemõpetaja eksamitele, kuna Eduard Magnus asus Venemaa pealinna tuntud ksülograafi Daugelli juurde puulõiget õppima.¹

Kaks aastat hiljem, nimelt 1866. aastal ilmuvad Eduard Magnus Jakobsonilt esimesed puulõiked Jannseni toimetatud ajalehes *Eesti Postimees ehk Näddala-leht* illustratsioonidena Carl Robert Jakobsoni kirjutistele. Järgneval aastal ilmub tuntud *Kooli Lugemise raamat*, ning siitpeale esinevad Jakobsoni puulõiked tema vanema venna poolt koostatud kooliraamatutes.

Eduard Magnus Jakobsoni puulõike-viljelemisele seltsib peatselt ka kirjanduslik tegevus. Temalt ilmub Laakmanni kirjastusel *Laste sõber I*, kaunistatud hulga puulõigetega, millele järgnevad ajavahemikus 1874.—1887. aastani selle väljaande uued osad ning uustrukid. Teine Jakobsoni kirjanduslik väljaanne, varustatud rikkalikult tema puulõigetega, on perioodiliselt ilmuv *Siioni sõnumetooja leht*, millise väljaande esimene vihk ilmub samuti Laakmanni kirjastusel (Tartu 1877). Hiljem jätkub selle mitte üksnes vaimuliku sisuga, vaid ka populaarteaduslike kirjutistega varustatud varasema pildilehe väljaandmine Riias. Et sellel väljaandel oli menu tollaegses lugejaskonnas, ilmneb väljaande ilmumise reeglipärasusest ja korduvate trükkide müügile tulekust. Väljaanne ise oli rikkalikult varustatud väikesemõõteliste puulõigetega, nagu peatüki illustustega, initsiaalidega ja lõppkaunistustega. Piltide ainestik koosneb peamiselt looduse, linnustiku ja loomastiku kujutustest. Valdavam osa nendest ei kuulu Jakobsoni algupäraste tööde hulka.

Jakobsoni tegevuse esimene periood puulõike alal möödub Peterburis ja hõlmab 1863.—1882. aasta vahemikku. Sellesse ajajärku kuulub suurema kogu puulõigete teostamine professor Aspelini *Muinaisjäänöksia Suomen suvun asumus-aloilta* väljaande jaoks, millele pildid on joonistanud kunstnik Nummelin. Väljaanne ilmus viies vihkus 1877.—1884. aastani. Eduard Magnus Jakobson on valmistanud kõnesoleva väljaande esimese nelja vihu jaoks üle 1700 puulõike. Seoses selle tööga viibis Jakobson üle kolme kuu Helsingis, kus lähemalt tutvub puule lõigatavate pildimaterjalidega. Tasuks sai ta selle laiaulatusliku töö eest 6000 rubla. Väljaande viies vihk ilmus mõned aastad hiljem, alles 1884. aastal, kuid juba *Fors'i ja Lindell'i* puulõigetega.

Ajavahemik 1881.—1884. aastani, see tähendab ligikaudu kolm ja pool aastat, on Eduard Magnus Jakobsonil seotud Briti ja Välismaa Piibliseltsi teenistusega Sise-Venemaal. Juba 1867. aastal liitub Jakobson baptisti usulahuga, kuhu kuulus ka tema õpetaja ksülograafia alal, kunstnik Daugell. Tuleb siinkohal

¹ Eesti entsüklopeediliste ja biograafiliste teoste andmetel on E. M. J. õppinud Peterburis Stieglitzi kunstikoolis. Jakobsoni memuaarilistes materjalides ei leidu tähendusi ülalmainitud õppeasutises töötamise kohta.

märkida ühtesattuvust Jakobsoni isa siirdumisega vennastekogudusse, mis toimus isal ja pojalt nende kahekümne teisel eluaastal. Jakobsoni peatuspaigaks oli Saraatov. Õpetaja Nicolsoni ettepanekul, kes oli Piibliseltsi sinne president, rändas Eduard Magnus Jakobson nii Briti kui ka Välismaa Piibliseltsi esindajana mööda Kama jõe piirkonda kuni Uuralini, peatudes oma teekonnal Kaasanis ja Permis, et levitada piibliraamatuid linnades, tehastes ja kolooniates.

Täites Saraatovis kohaliku piiblidepoo juhataja ülesandeid, on Jakobson jätkanud ka seal oma tegevust puulõike alal. Temalt olevat Saraatovis ilmunud kaks pildiraamatut kohalike kolonistide jaoks, nimelt loomade ja lindude kujutustega väljaanne *Tier-Atlas* ja *Biblische Bilder* pildistuste ning vastava tekstiosaga. Need väljaanded on meile tundmatud, kuna meie raamatukogudes neid ei leidu.

1884. aasta lõpul siirdub Eduard Magnus Jakobson oma senisest asukohast Saraatovist Riiga, kus hakkab töötama ksülograafina ning hiljem jutlustajana eesti ja saksa baptistide kogudustes. Jakobsoni järgmiste aastate ksülograafiline toodang on väljapaistvalt rikkalik. 1885. ja 1886. aasta jooksul varustab Jakobson oma puulõigetega Riias ilmuvat lätikeelset perekonna-ajakirja *Rota*. Kõnesolevas väljaandes esineb temalt hulk suurekaustalisi puulõikeid, mille hulgas leidub tehniliselt laitmatult teostatud töid. Nende ainestik on seotud peamiselt kodumaa looduslike linnavaadetega ja portreedega. Kahjuks ei kandu Jakobsoni ksülograafiline tegevus ajakirja *Rota* järgnevatesse ilmumisaastatesse. Need kaks tööaastat, mis on seotud ajakirja *Rota* kaastööga kaunistamise alal (1885/1886), tuleb lugeda Jakobsoni ksülograafilise tegevuse haripunktiks. Oma töökuulutuses, avaldatud ajakirja *Rota* kuulutuste osas, teeb Jakobson teatavaks, et ta oma töökojast, mis asub Reeperi uulitsas, suure kaevu juures, müüb või laenutab kasutamiseks umbes 800 mitmesugust ksülograafilist klišeed. Vähe hiljem, veel samal aastal, kolib Jakobson uude asukohta, nimelt Punase Väina äärde, kus ühtlasi avab raamatukaupluse. Kaheksakümnendate aastate lõpul katsetab Jakobson kalendri väljaandmisega. Tema poolt väljaantud „*Siioni*“ kalender, esimene aastakäik, arvatavasti ilmunud 1889. aastal, puudub meie raamatukogudes, küll aga leidub samanimeline kalender 1890. aasta peale teise aastakäigu näol. Viimane väljaanne pakub teatud huvi kuulutuse tõttu, kus kalendri väljaandja reklaamib oma töökoda. Kuulutust kaunistab vinjett, mille leidub prantsuskeelne tekst: *Table de gravures Ed. Mag. Jakobson*. Selle kuulutuse eestikeelne tekst on järgmine: *Kunstpildi leikamise koda Riias*. Venekeelne kuulutuse sõnastus on: Ксилографъ Эдуардъ Магнусъ Якобсонъ. Nagu tekstist nähtub, toimub samas töökojas vasele graveerimine ja kogudustele pitsatite valmistamine kirjalaki jaoks.

Eduard Magnus Jakobsoni tegevus ksülograafina lõpeb 1890. aasta paiku, kuna tema kirjanuslik tegevus jätkub veel järgnevail aastail. Arvestades

Jakobsoni väljaannetes ilmunud puulõigete arvuga, samuti töökojas leiduvate materjalide hulgaga, võib tema toodang puulõike alalt ulatuda ligikaudu 2500 numbrini. Selle moodustavad — pisi-puulõiked, arheoloogilist ainekku käsitlevad pildistused, initsiaalid ning alg- ja lõppkaunistused. Kuid Jakobsoni puulõiketoodangus leidub ka rida suuremakaustalisi töid, mis käsitlevad kodumaa loodust ja linnavaateid, portreid, figuure ja žanrikujutusi. Algupäraste puulõigete hulk Eduard Magnus Jakobsoni kunstipärandis pole suur, kuid neis ilmneb omapärane stiil ja tehniline käsitusviis, mis eraldab teda teistest meie vanema aja ksülograafidest.

Temperamentne, püüdes seltskonnas juhtivat osa etendada, oli Eduard Magnus Jakobson kõigepealt kunstnik. Tema isik oli seega vähemõistetav kaasaegsete hulgas. Seoses iseloomu omadustega tekkis tema ja ta usuliste mõtteosaliste vahel taoti arusaamatusi, pettumusi, mis temas esile manasid meeleolu ning hingerahu häirivaid nähtusi. Ühel niisugusel üleelataval elu argipäevasuse perioodil toimub Jakobsonil Riias, ühtlasi oma perekonnast lahkumine ning siirdumine Eestisse (1897), kus ta tegeleb vahelduvalt rändjutlustajana Tallinnas ja Pärnus kuni oma elu lõpuni. Jakobson harrastas oma jutlustes kõrget, pateetilist kõnestiili, mis oli lihtsameelsele kuulajaskonnale võõras. Tema hea laulutundmine, väljakujunenud lauluhääl mõjus seevastu kuulajaskonda kaasa haaravalt. Eduard Magnus Jakobson suri soovida-jätvas majanduslikus olukorras 21. juulil (2. augustil) 1903. aastal Tallinnas.

Eduard Magnus Jakobsoni perekondlik elu oli lasterohke. Üheksast lapsest oli eluvõimelisi kuus. Nendest vanim poeg Adolf jätkas isa tegevust ksülograafina Riias. Jakobsoni abikaasa kuulus läti rahvusse ja oli pärit Liibavist, kus sündis 1852. aastal. Ta suri alles kümme aastat tagasi Leningradis (18. novembril 1932).

Jakobsoni ksülograafilisi materjale:

Eduard Magnus Jakobson tavaliselt märgib oma nime puulõikeil *E. M. Jacobson* — Э. Якобсонъ, üksikuil juhtumeil *E. Jakobson*. Tema puulõiked kannavad ka signatuurinitsiaale *E. J.* või *E. M. J.*

Peterburis töötamise ajastu (1866—1880):

Eesti Postimehhe I. lissaleht. Eesti Postimehhe juttotubba 1866, nr. 35. Mammuti ja pateradakiluse pildistused Carl Robert Jakobsoni kirjutisele *Mõnned vannaaeagsed ellajad*. Eduard Magnus Jakobsoni esimesi puulõikeid.

Jannseni poolt ärkamisajal toimetatud ajalehe *Eesti Postimees ehk Näddalaleht* kirjandusliku lisalehe *Eesti Postimehhe juttotubba* tellijate arv ulatus 1866. aastal 1700 tellijani. Seega küllalt suur, arvestades ajajärku, mil laiemas rahvahulgas levis peamiselt vaimulik kirjandus.

C. R. Jakobson, *Uus Aabitsa-raamat, kust wiiekümne pääwaga lugema ja kirjutama wõib õppida*. Peterburi 1867. Trükitud keiserliku teaduste akadeemia trükikojas Peterburis. Aabitsa teksti selgitava 15 puulõike hulgas leidub üks signatuur initsiaalidega *E. M. J.*

Keiserliku teaduste akadeemia trükikoja juhatajaks oli sellal keegi Heltsi-nimeline isik, kes oli läti päritoluga ja kellega C. R. Jakobsonil oli kokkupuuteid. Sellega on seletatav aabitsa ilmumine Venemaa pealinna esmajärgulises trükikojas.

Kooli Lugemise raamat. Kirja pannud C. R. Jakobson, gümnaasi koolmeister. Esimene jagu. 80 pildiga. Tartus, 1867. Trükekitud ja müüa H. Laakmanni juures. Lugemiku teksti selgitavast 80 puulõikest kannab 12 pildistust Eduard Magnus Jakobsoni nime või initsiaale. 1867.—1906. aasta vahemikus ilmus sellest õpikust Laakmanni väljaandes 15 trükki.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1867, nr. 15. Viljandi Pauluse kirik. Signatuur Э. ЯКОБОВЪ. Samas aastakäigus nr. 35 — keiserlik suveloss Tsarskoje Selo linnas ja nr. 52, tiitelpilt — jõulud eesti talutares.

Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat. Kolmes raamatus. Alama koolide kohta kirja pannud C. R. Jakobson. Tartu 1868. 23 pildistust, milledest 10 on märgitud *E. M. J.* signatuuriga. Sama väljaande teine, täiendatud trükk 1875. aastast on varustatud samade pildistustega, mis esinevad eelmises trükis.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1868, nr. 26. Kahe laua ääres istuva mehe kujutus, millel tekst: *Siin istuvad kaks Eesti meest laua ääres nimega Saks-Hans ja Põllo-Tõnno*. Samas aastakäigus nr. 35, vaade Peterhofi lossile, nr. 38, tiitelpilt, mis kujutab postipoissi, ja nr. 67 — Halliste kirik.

1868. aastal vahetab *Eesti Postimees ehk Näddalaleht* aastaegade järgi oma tiitelpilti. Sama ajalehe 48. numbris leidub kirjeldus puulõikest ja milliste kuludega on klišeede kasutamine seotud.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1869, nr. 1. Tiitelpilt talvemaastiku kujutusega, esiplaanil reel sõitva postipoisiga. Pildistuse pahemal nurgal initsiaalid *R. B.* (Rudolf Berendhoff), kelle poolt valmistatud joonistus. Puule lõiganud *E. M. J.* Samas aastakäigus esineb tiitelpilt, mis kujutab postipoissi ühes koeraga matkateel. Viimasena mainitud tiitelpilt on ajalehes varustatud kirjeldusega, kus postipoisi koerale on isegi nimi leiutatud.

C. R. Jakobson, *Wanemuise kandle healed*, 1869. Карт. зав. А. Ильина väljaanne. *Impri-merie d'Henri Franzschil, Persp. de Newski* (Peterburg). Kaanepildi on joonistanud kunstnik Adolf Charlemagne, puule lõiganud *E. M. J.* Mõõt 175 : 110 mm. Väljaande teine vihk ilmus 1871. aastal Gläseri kirjastusel Tartus. Kaaneilustus sama, mis väljaande esimesel vihul, lisandub veel lõppvinjett.

Kaaneilustus on hiljem algmaterjaliks olnud kunstnik Tõnis Grenzsteinile tema *Vanemuise* ainestikku käsitlevates maalingutes. Sellenimeline suuremõteline maaliteos (Eesti Rahva Muuseumi kunstikogudes) on otseselt mõjutatud kõnesolevast Charlemagne'i kompositsioonist.

C. R. Jakobson, *Teadus ja seadus põllul*, I anne, 1869. Trükitud C. Pratzki trükikojas Peterburis. Kaanepildil kujutatud rukkivihk, mille ühel poolel on kujutatud eesti naine sirbiga, teisel poolel — eesti mees vikatiga. Nende all eesti talumaja kujutus, mille ühel serval signatuur

Eduard Magnus Jakobson: Raamatukaas

J. Koeler. Pildi raamistiku all joonistaja Charlemagne'i ja puuleõikaja Jakobsoni nimi. Mõõt 175 : 110 mm.

Väljaanne on tüpograafiliselt huvipakkuv. Hääliku õ märkimiseks on siin tarvitatud häälikut o slaavi numbermärgi N lisandamisega. Raamat on trükitud väljapaistvalt heale paberile, ühtlasi erineb see esinduslik väljaanne kaustalt kaasaegseist eestikeelseist raamatuist.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1869, nr. 15. Tiitelpilt kevadmaastiku kujutusega. Прибалтийский край. Исторический очерк и описание губернии Эстляндской, Лифляндской и Курляндской с 11 рис. С. Петербурр 1870. Väljaannet kaunistavate puulõigete hulgas leidub Jakobsonilt venekeelse signatuuriga 9 numbrit. Jakobsoni nime ees esinevad tähed p. r. tähendavad — lühendatult — joonistanud ja graveerinud. Need puulõiked kujutavad: Eestimaal kubermangu talumeeste ja -naiste riietust, vaadet Riia linnale ning Riias keiser Aleksander I püstitatud mälestussambale, vaadet Riia linna börsihoonele, Tartu ülikooli hoonele, Tartu Uspenski kirikule, Tartu Toome varemetele, Barclay de Tolly monumendile Tartus ja vaadet Miitavi lossile.

C. R. Jakobson, *Teadus ja seadus põllul*, II anne, pidi ilmuma 1872. aastal 40 pildistusega, nagu sellest väljaandest vastavas teadaandes mainitakse, kuid trükitehniliste takistuste tõttu jäi kõnesolev väljaanne ilmutamata. On mõeldav, et väljaandele varutud pildistuste hulgas leidis puulõikeid E. M. J.-lt.

C. R. Jakobson, *Rõõmus laulja I*, Tartu 1872. Trükitud H. Laakmanni trükikojas. Schwani kaanejoonistus. Puule lõiganud E. M. J.

Samal väljaandel on hiljem vanad kaaned asendatud uutega, kuid kaanepildita.

J. Schwan, *Missioni mesilane I*, Tartu 1873. Trükitud H. Laakmanni trükikojas. Kaanepilt kujutab talutuba laua ümber asetunud meeste ja naistega, kes kuulavad küünla valgusel raamatust ettelugejat. Joonistus ja puulõige Jakobsonilt. Neljast tekstipildist on Jakobsonilt signeeritud 2 numbrit.

E. M. Jakobson, *Laste sõber I*, Tartu 1874. Trükitud H. Laakmanni trükikojas. Sisaldab 46 numbrit puulõikeid, milledest E. M. J. on signeerinud 12 numbrit. Väljaande II trükk ilmus 1880. a. C. Schnakenburgilt.

C. R. Jakobson, *Kooli Lugemise raamat II*, Tartu 1875. H. Laakmanni väljaanne 46 pildistusega. Nendest Jakobsoni signatuuriga 8 numbrit.

1875.—1907. aasta vahemikus ilmus sellest õpikust Laakmanni väljaandes 4 trükki.

C. R. Jakobson, *Kooli Lugemise raamat III*, Tartu 1876. H. Laakmanni väljaanne 40 pildistusega, milledest 8 numbrit kannavad Eduard Magnus Jakobsoni signatuuri.

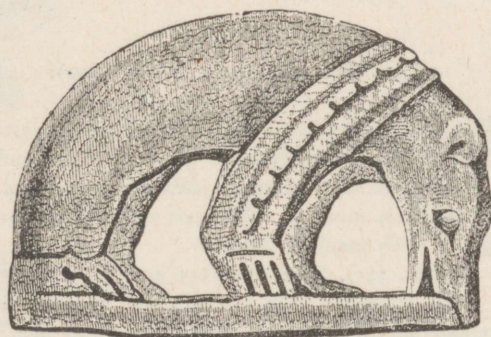
Mõnda loodusest ja teadusest I, Tartu 1876. H. Laakmanni väljaanne. Sisaldab 4 Jakobsoni signatuuriga puulõiget.

E. M. Jakobson, *Laste sõber II*, Tartu 1877. H. Laakmanni väljaanne 50 pildistusega. Nendest Jakobsoni signatuuriga 4 numbrit.

E. M. Jakobson, *Siooni sõnumetooja leht I*, Tartu 1877. H. Laakmanni väljaanne. Pildistusi, initsiaale ja vinjette üldarvult 68 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 11. Sama

Eduard Magnus Jakobson: Tallinn

Eduard Magnus Jakobson: Illustratsioon

väljaande teine trükk 1879. aastal (C. Schnakenburgi trükk) 35 pildistusega ja kolmas trükk 1888. aastal Riias (M. Jakobsoni trükk) 48 pildistusega.

J. R. Aspelin, *Muinaisjäänöksiä Suomen suvun asumus-aloilta*, Helsingi 1877—1884. *Originaleista kuvannut C. Nummelin, puulle piirtänyt E. Jacobson*. I vihk käsitleb kivi- ja pronksiajastut 407 pildistusega, II vihk käsitleb rauaaajastut 411 pildistusega, III vihk (1878) käsitleb rauaaajastut 413 pildistusega ja IV vihk (1880) käsitleb taas rauaaajastut 514 pildistusega. Väljaande V vihk ilmus 1884. aastal, kuid selles ei leidu enam Jakobsoni puulõikeid. Selle vihu pildistused on puule lõiganud ksülograafid H. Fors ja E. Lindell.

J. Pärman, *Töötatud maa*, Tartu 1879. Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused nr. 34. Jakobsoni signatuuriga vaade Jeruusalemale (mõõt 100:172 mm) ja veel 4 suuremõotelist puulõiget, mis kujutavad Palestiina vaateid.

E. M. Jakobson, *Laste söber III*, Tartu 1879. C. Schnakenburgi väljaanne 90 pildistusega, milledest Jakobsoni signeeritud 11 numbrit. Sama väljaande teine trükk 1887. aastal Buschi poolt Riias kärbitud tekstiga ja väiksema arvu pildistustega (45 numbrit). Viimati mainitud väljaandes leidub Jakobsonilt kaanepilt ja 8 signeeritud puulõiget.

Saraatovis töötamise ajastu (1881—1884):

E. M. Jakobson, *Siioni sõnumetooja leht II*, Tartu 1882. C. Schnakenburgi väljaanne. (Tiitelhelal aastaarv 1881.) Sisaldab pildistusi 120 numbrit, milledest Jakobsoni signeeritud 14 numbrit.

Oma maa pildid. Teadused ja jutustused Eestirahwa wanemast ja uuemast ajast I, Tartu 1882, ja sama väljaande II osa, Tartu 1883. C. Schnakenburgi trükk. Kaanepilt Jakobsonilt.

E. M. Jakobson, *Tier-Atlas (?)*, Saraatov (?). Loodusteaduslikud pildistused ühes selgitava kirjeldusega. Lähemad andmed puuduvad. Väljaanne puudub meie raamatukogudes.

E. M. Jakobson, *Biblische Bilder(?)*, Saraatov(?). Lähemad andmed puuduvad. Väljaanne puudub meie raamatukogudes.

Riias töötamise ajastu (1885—1890):

Riias väljaantud lätikeelne kirjanduslik ajakiri *Rota* 1885. aastast nr. 11 peale kuni aasta lõpuni avaldab Eduard Magnus Jakobsonilt ligikaudu 50 puulõiget. Seoses ajakirja mahuka kaustaga on selles väljaandes esinenud Jakobsoni puulõiked tavalistest suuremad, osa nendest isegi ajakirja lehekülje suurused. Üldkogust väljapaistvamaist ja tehniliselt viimistletud Jakobsoni puulõigetest tuleb mainida järgmisi:

Staburag — Väina jõel (lk. 125). Mõõt 180 : 135 mm.

Perkoni tamm (lk. 245). Mõõt 183 : 187 mm. Kujutus muistsest ohverdamisest.

Garlieb Helwig Merkele hauakivi (lk. 292). Mõõt 156 : 120 mm.

Koknese (Kokenhuseni) lossi varemed (lk. 317). Mõõt 135 : 185 mm.

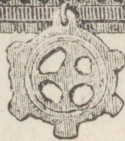
Peeter Suur (Markus Antokolski skulptuuri järgi). Mõõt 232 : 156 mm.

MUINAISJÄÄNNÖKSIÄ

SUOMEN SUVUN

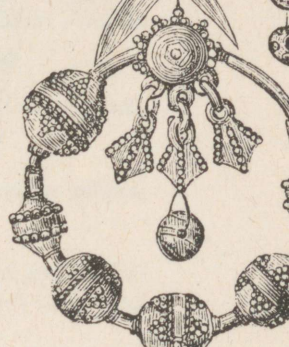
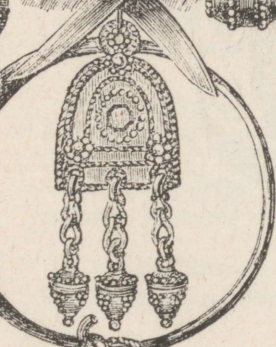
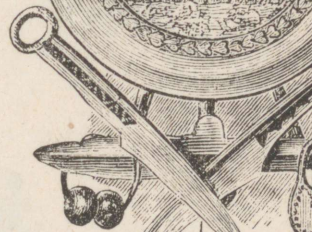
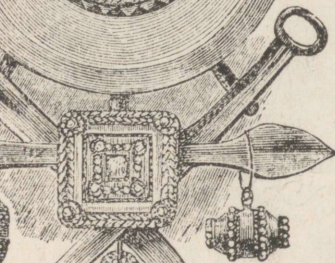
ASUMUS-ALOILTA

ANTIQUITÉS

DU

NORD FINNO-OUGRIEN

Eduard Magnus Jakobson: Initsiaale

Pergamon (rekonstruksioon). Mõõt 176 : 243 mm.
Romeo ja Julia (August Weizenbergi skulptuuri järgi). Suuremõõtelisemaid Jakobsoni puugravüüre. Laud lõhenenud. Mõõt 244 : 180 mm (lk. 389).
Jänese surm (lk. 400). Mõõt 175 : 130 mm.
Kunstnik Karl Theodor Huhni portree (lk. 409). Mõõt 136 : 132 mm.
Turaida (Treideni) lossi varemed (lk. 436). Mõõt 185 : 185 mm.
Sigulda (Segevoldi) lossi varemed (lk. 436). Mõõt 99 : 150 mm.
Helilooja Mihhail Glinka mälestussammas Smolenskis (lk. 485). Mõõt 179 : 132 mm.
Jõulud. Rikkaliku stafaaziga kompositsioon (lk. 616). Mõõt 242 : 170 mm.

Ajakiri *Rota* 1886. Selles aastakäigus on ilmunud Jakobsonilt puulõikeid 45 numbri ümber. Nagu eelnevas aastakäigus, esineb ka siin suuremõõtelisi puulõikeid, mis kuuluvad tema toodangu paremiku hulka. Nende töödega piirdub Jakobsoni kaastöö ülalmainitud ajakirjale. Tähelepanuväärsemad selles sarjas on järgmised puulõiked:

Ajujaht (lk. 4). Mõõt 112 : 175 mm.
Ivan Aksakovi portree (lk. 100). Mõõt 200 : 168 mm.
Vaade Pihkva linnale (lk. 116). Mõõt 182 : 119 mm.
Vaade Kuressaare linnale (lk. 140). Mõõt 136 : 177 mm.
Louis Pasteur'i portree (lk. 172). Mõõt 125 : 105 mm.
Kirjanik Nikolai Gogoli portree (lk. 177). Mõõt 67 : 60 mm.
Vaade Jelgava (Miitavi) lossile (lk. 196). Mõõt 100 : 200 mm.
Liivimaa rüütelkonna hoone saaliruum (lk. 220). Mõõt 150 : 101 mm.
Saima järv ja kanal (lk. 228). Mõõt 175 : 177 mm.
Illustratsioone läti rahvalauludele (lk. 236). Mõõt 160 : 189 mm.
Ivan Krõlovi mälestussammas Leningradi Suveaias (lk. 252). Mõõt 143 : 180 mm.
Pühapäev. Kujutus soome rahvaelust (lk. 260). Mõõt 176 : 119 mm.
Psyche (lk. 268). Mõõt 188 : 127 mm.
Aurora. Guido Reni maalingu järgi (lk. 308). Mõõt 80 : 170 mm.
Rooma termid (rekonstruksioon) (lk. 317). Mõõt 105 : 119 mm.
Nikolai Manasseini portree (lk. 329). Mõõt 110 : 125 mm.
Vaade Tartu linnale Meltsi tiigi kohalt (lk. 349). Mõõt 163 : 227 mm.
Riia Gertrudi kirik (lk. 380). Mõõt 145 : 95 mm.
Vaade Riia linnale (lk. 435). Mõõt 176 : 122 mm.
Sergei Aksakovi portree (lk. 449). Mõõt 117 : 112 mm.
Helilooja Ludwig van Beethoveni portree (lk. 469). Mõõt 202 : 150 mm.
Vaade Sehlpils'i asundusele Väina jõel (lk. 492). Mõõt 134 : 170 mm.

E. M. Jakobson, *Süüoni sõnumetooja leht III*, Riia 1886. M. Jakobsoni trükk. Sisaldab 20 pilti, nendest Jakobsoni signeeritud 4 numbrit.

E. M. Jakobson, *Süüoni sõnumetooja leht IV*, Riia 1886. Sisaldab 20 pilti, nendest Jakobsoni signeeritud 5 numbrit.

E. M. Jakobson, *Laste sõber IV*, Riia 1886. M. Jakobsoni trükk. Varustatud 25 pildiga, milledest Jakobsoni signeeritud 3 numbrit.

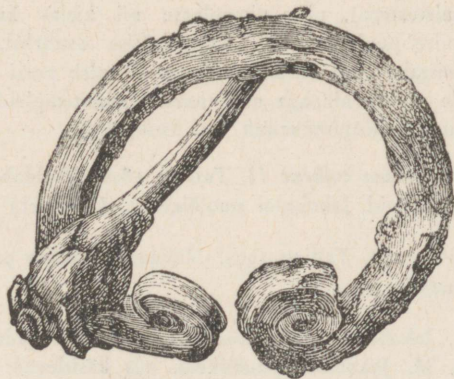
Ajakiri *Kündja* 1886, nr. 37 ja 40. (Ilmunud Riias.) Sisaldab mõningaid suuremõõtelisi Jakobsoni puulõikeid, nagu vaate Tartu linnale Meltsi tiigilt (mõõt 162 : 227 mm),

Eduard Magnus Jakobson: Louis Pasteur'i portree

Eduard Magnus Jakobson: Torma muusikakoor

Eduard Magnus Jakobson: Illustratsioon

vaate Pühajärvele (mõõt 123 : 177 mm). Mõlemad puulõiked on ilmunud teiskordselt väljaandes *Siioni sõnumetooja leht V*, Riia 1887.

E. M. Jakobson, *Siioni sõnumetooja leht V*, Riia 1887. W. Häckeri trükk. Sisaldab pildistusi 45 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 8 numbrit.

E. M. Jakobson, *Siioni sõnumetooja leht VI* (kolmas aastakäik, teine anne), Riia 1887. W. Häckeri trükk. Sisaldab pildistusi 22 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 10 numbrit. Viimaste hulgas varem ilmunud suuremõeteline vaade Pühajärvele.

A. Grenzstein, *Eesti lugemise-raamat I*, Tartu 1887. Sisaldab Jakobsonilt 2 venekeelse signatuuriga puulõiget, mis kujutavad hobust ja lõvi.

E. M. Jakobson, *Siioni sõnumetooja leht VII* (neljas aastakäik, esimene anne), Riia 1888. E. Platse trükk. Sisaldab pildistusi 51 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 24 numbrit. Viimaste hulgas Torma mängukoori pildistus, vaade Torma kirikule ja Karl Ernst Baeri mälestussamba kujutus Tartus.

E. M. Jakobson, *Siioni sõnumetooja leht VIII* (viies aastakäik, esimene anne), Riia 1889. H. Burchardi trükk. Sisaldab pildistusi 40 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 4 numbrit. Väljaandes esinevatest Jakobsoni puulõigetest tuleb mainida pedagoog Johannes Zimse portreed, mõningaid kodumaa vaateid ja piiblainelist *Torm merel*.

E. M. Jakobson, *Eesti rahva tuikene I*, Riia 1889. H. Burchardi trükk. Pildistusi 29 numbrit, nendest Jakobsoni signeeritud 4 numbrit. Puulõikeist on huvitavamad Torma kõster-kooliõpetaja Adam Jakobsoni haua kujutus, Paldiski, Jõelähtme, Võnnu, Viljandi linna ja Madise kiriku pildistused.

E. M. Jakobson, *Siioni kalender 1890*. Trükitud Buschi trükikojas Riias. Pildistusi 17 numbrit, nende hulgas vaade Tartu Maarja kirikule (mõõt 55 : 38 mm). E. M. J. signeeritud 3 numbrit.

Kalendri kuulutuste osas teatab E. M. J. oma prantsuse-eesti-venekeelse pealkirjaga teadaandes, et tema kunstpildi lõikamise töökojas graveeritakse vasele koguduste pitsateid laki jaoks, initialsale (ka kaunistustega), ukse nimeplaate nii kirja- kui trükitähtedega, kuid eriti lõigatakse igasugu pilte puule raamatu kaunistamise otstarbel. Hinnad kokkuleppel kirja teel, kusjuures tellimisraha enne tellimise teostamist tuleb posti teel ette saata. Nõustub ühtlasi oma tellijaskonnale soodsa hinnaga muretsema kummitempleid. Ксилографическое заведение гор. Рига, больш. Королевская ул., дом № 15.

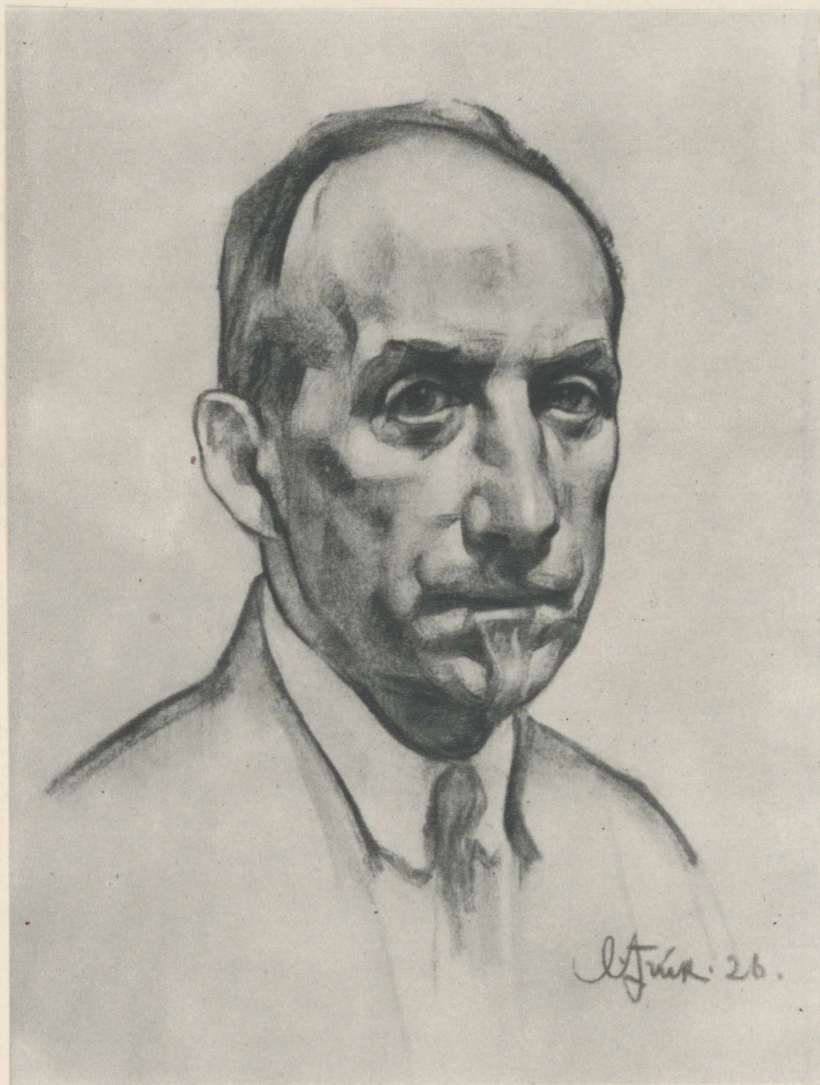
E. M. Jakobson, *Eesti rahva tuikene II*, Tallinn 1898. Sisaldab peale rea kirjutiste ühe laulu nootidega ja rea tõmmiseid Jakobsoni puulõigetest. (Käsikiri.)

G. Allo, *Laste sõber eluteel I*, Tallinn 1902. Väljaandes leidub 90 pildistust, nende hulgas kogu E. M. Jakobsoni puulõikeid.

Lõpule jõudes E. M. Jakobsoni tööde loeteluga tuleb tähendada, et Karl Ernst Baeri teostes peaks leiduma E. M. Jakobsoni puulõikeid, mis käsitlevad loodusteaduslikku aines-tikku. E. M. Jakobsoni andmetel olevat ta mõned tellimistööd täitnud selle tuntud loodus-teadlase väljaannete jaoks.

Bibliograafilisi andmeid:

- Valgus* 1881, nr. 11, lk. 1—3.
- J. Johanson-Pärna, *Kuulus Eesti rahva hariduse-töötaja Carl Robert Jakobson*. Tallinn 1891, lk. 31.
- Postimees* 1903, nr. 162, Tallinna teadete rubriigis, järgnevas numbris (163) — nekroloog. *Eesti Postimees* 1903, juulikuu 31. päeva number.
- Eesti Baptisti koguduse ajalooline album 25 juubeliaasta mälestuseks*. Tallinn 1911, lk. 75/76.
- M. Laarman, *Puulõige. Jooni puulõike ajaloost ja tehnikast*. Tallinn 1927, lk. 17.
- V. Pengerots, ajakirjas *Ilustrets Žurnals* 1928, nr. 2.
- M. Schmidt, ajakirjas *Teekäija* 1934, nr. 2, lk. 36: *Mälestusi Eesti Baptisti koguduste 50. a. juubeli puhul*.
- M. Schmidt, ajakirjas *Teekäija* 1934, nr. 11, lk. 182: *Kaks töötajat minevikust*.
- A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 8.
- E. M. Jakobson, *Mõnda meie eesti rahva minevikust, 1892*. (Käsikiri.)
- E. M. Jakobson, *Adam Jakobson (Torma köster ja kooliõpetaja). Mälestused oma lapsepõlvest*. (Käsikiri.)
- E. M. Jakobson, *Karl Robert Jakobson*. (Käsikiri.)
- M. Uusmann, *Tallinna I Baptisti koguduse ajalugu*. (Käsikiri.)
- H. V. Dahl, *Eluloolisi andmeid Eduard Magnus Jakobsoni kohta, 1935*. (Käsikiri.)

Nikolai Triik: Mart Pukitsa portree

Mart Pukits: Eesti talu

Mart Pukits sündis 18. aprillil 1874. aastal Hallistes, Lätimaa piiril, kus tema isa tegutses käsitöölisena, nimelt sepana. Omandanud üldhariduse Hugo Treffneri eragümnaasiumis, siirdub Pukits graafika-alale ja töötab Tartus Laakmanni litograafias 1894.—1899. aasta vahemikus joonistajana. Temalt ilmuvad esimesed puulõiketööd 1898. aastal ajalehe *Postimees* kirjanduslikus lisalehes ning ajakirjas *Rahva Lõbu-Leht*. Lugejaskonnas tärganud huvi piltidega kaunistatud kirjanduslike väljaannete vastu, samuti edu puulõike viljelemises annab Pukitsale tõuke siirdumiseks sellele graafika erialale. Aasta hiljem asub Pukits Saksamaale, kus tutvub lähemalt puulõike-tehnikaga. Tema juhatajaks on professor Berthold Leipzigi graafiliste kunstide akadeemias. Leipzigi õppeajastu töötulemusi seoses 1899.—1902. aasta vahemikuga tähistab tehniline küpsus ja viljakus niinimetatud toon-puugravüüri taotlemise alal. Mainitud ajastu tehniliselt viimistletud tööde hulka kuuluvad Pukitsalt suurekaustalised puulõiked, nagu *Kanali kaldal*, *Hollandi küla* ja *Niidu nõlval*, milledele lisandub kogu portreid, nagu ärkamisaja tegelase ja rahvaluule koguja Jakob

Hurda, siis Johann Wolfgang Goethe, Émile Loubet' ja teiste üldtuntud kirjanike ja riigimeeste omi.

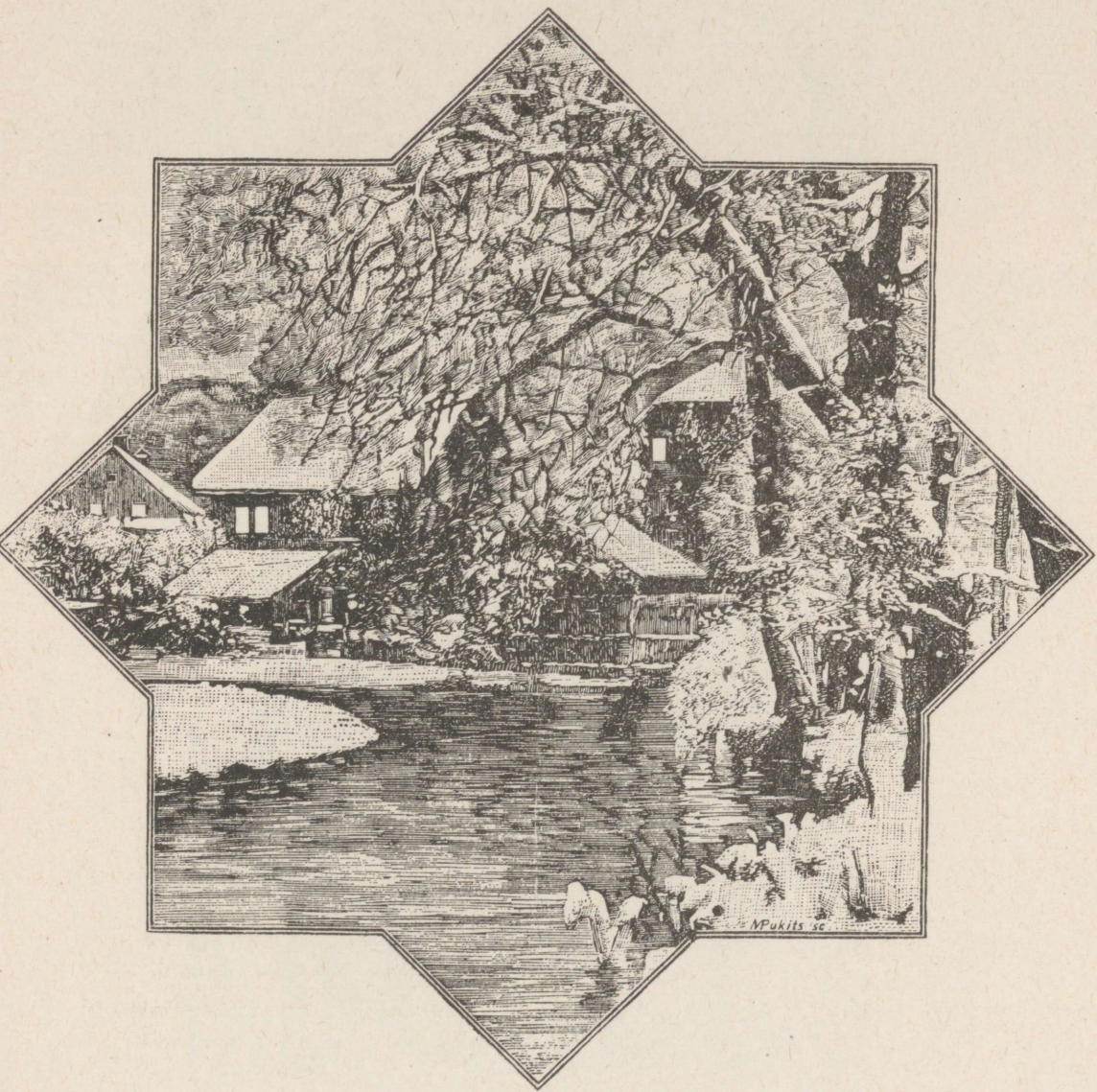
Sügisel 1902. aastal asub M. Pukits Leipzigist uuesti Tartu ja töötab siin juba kutselise ksülograafina. Täites puhtpraktilisi ülesandeid, nagu klišeede valmistamine äridele reklaami otstarbeks, töötab Pukits samal ajal raamatu kaunistamise alal. Nõnda valmistab ta Karl Eduard Söödi luuletuskogule *Mälestused ja lootused* mitmevärvilises puulõikes kaane. See oli väljapaistvaks sündmuseks, kuna siin oli tegemist esmakordse sellelaadilise üritusega meie puulõike trükitehnilise teostamise alal (1903).

Kirjanduslikke, populaarteaduslikke ja kunsti ülesandeid taotlev ajakiri *Rahwa Lõbu-Leht*, asutatud 1898. aastal Karl August Hermann poolt, mida sajandi vahetusel toimetab Johannes Leopold Jürgens, oli ilmselt huvitatud puulõikes teostatud pildimaterjalist. Sellele ajakirjale seltsib Lilli Suburgi asutatud perekonnaleht *Linda*, mis 1903. aastast tõuseb kunstiliselt tähelepanuväärivale tasemele. Oma viimase kolme ilmumisaasta kestel pakub mainitud ajakiri oma aja kohta üllatavalt rohkesti graafilisi töid. Selles ajakirjas esinevad Kristjan Raud ja noorkunstnikud Nikolai Triik, Konrad Vilhelm Mägi, Osvald Jungberg-Noormägi, Gustav Mootse, Aleksander Promet ja teised. Mart Pukitsalt ilmub eelmainitud ajakirjas peale kirjandusliku kaastöö kogu joonistusi ja tehniliselt viimistletud puulõikeid. Tema selle ajastu toodangu parimate suurekaustaliste puulõigete hulka kuulub *Metsa põues*, mis käsitleb suvise looduse idüllit. Samuti esineb siin *Niidu nõlval*, mis juba oli ilmunud ajakirjas *Rahwa Lõbu-Leht* 1901. aastal. Portreede alalt, mis ilmusid ajakirjas *Linda*, väärib märkimist Pukitsa teostatud kahevärviline puulõige, mis kujutab Friedrich Reinhold Kreutzwaldi tammelehtedest kaunistuses.

Pukitsa graafilised tööd hilisemast ajastust on teostatud juba Peterburis, kuhu ta asub Tartust 1904. aasta sügisel, ja needki vaid kaanejoonistustena ja vinjettidena. Pukitsa tegevus ksülograafina on peamiselt seotud 1898.—1905. aasta vahemikuga. Siirdunud Leipzigist Tartu, ei võimalda siinsed kitsad ainelised olud kogu tema graafilist toodangut ümber töötada puugravüürideks. Joonistuste ümbertöötamine klišeedeks fotomehaanilisel teel üha täieneb tehniliselt ja selle tarvitajaskonna laienemine tõrjub puugravüüri käesoleva sajandi algul raamatu illustreerimise vahendina tagaplaanile. Alles Maailmasõjale järgnevad aastad tõstavad esile huvi selle õilsa ja raamatule lähedalseisva graafikaala vastu.

Pukitsa puulõikeid:

Ajakiri *Rahwa Lõbu-Leht* 1898, lk. 247. *Imatra kosk Soomemaal*. Signatuur *M. Pukits sc.* Puulõige on hiljem ilmunud samas ajakirjas 1901 (lk. 404).

Mart Pukits: Öhtu

S. Lung.

Mart Pukits: Jaan Jungi portree

K.E. SOOT.
MALESTUSED
JA
LOOTUSED.

K. Sõõri trükk, Jürjewis.

Mart Pukits: Raamatukaas

R. v. Sivers, *Kõned hobuste kasvatamisest*, Tartu 1898. Kaanepilt.

Postimees (kirjanduslik lisa) 1898, lk. 93. Illustratsioon J. Lepiku luuletusele *Kewade kiitus*. Mõõt 190:142 mm. Hiljem ilmunud Jakob Ploompuu väljaandes *Rahwa Leht* (1900, lk. 9).

J. Jung, *Muinasaja teadus Eestlaste maalt II*, 1898. Esilehel Jaan Jungi portree.

Postimehes (kirjanduslik lisa) 1899. aastal ilmunud Mart Pukitsa puulõiked:

Illustratsioon Willi Andi uusaasta luuletusele (nr. 1) kujutab jõuluinglit palmioksa ja jõulutähega. Signatuur *M. Pukits sc.* Hiljem ilmunud ajakirjas *Rahwa Lõbu-Leht* (1901, nr. 12) illustratsioonina Reinhold Kamseni luuletusele *Jõulu õhtu*.

Mina olen ülestõusmine ja elu (lk. 61). Mõõt 193:146 mm. Joonistanud G. Rist. Hiljem ilmunud väljaandes *Rahwa Leht* (1900, lk. 105).

Illustratsioon Mart Pukitsa luuletusele *Mere kaldal* (lk. 105). Joonistanud G. Rist.

Jakob Hurda portree (lk. 113) tema kuuekümnendaks sünnipäevaks.

Johann Wolfgang Goethe portree (lk. 217).

Ajakirjas *Rahwa Lõbu-Leht* 1899. aastal ilmunud puulõiked:

Émile Loubet' portree (lk. 79).

Illustratsioon *Kevadel* kujutab laulvat ööbikut oksal. Mõõt 190:145 mm. Hiljem ilmunud väljaande *Rahwa Leht* (1899, nr. 6) tiitelpildina.

Nõia-unest ärkamine (lk. 273). Lõigatud puule Johann Köleri maaliteose reproduktiooni järgi.

Postimehe 1900. aasta lisas ilmunud:

Lugu sipelgast, kes midagi iseäralist tahtis teha (lk. 101). 3 puulõiget — 1 initsiaal ja 2 illustratsiooni — A. Zicki joonistuste järgi.

Kanali kaldal (lk. 149). Mõõt 202:151 mm.

Hollandi küla (lk. 153). Mõõt 191:142 mm. Sama puulõige on ilmunud ajakirjas *Rahwa Lõbu-Leht* (1901, lk. 144) *Hollandi tuuleveski* nime all.

Arm ja viha mägedes (lk. 169). Peter Roseggeri jutustus, F. Reissi joonistused, Mart Pukitsa tõlge ja 5 puulõiget.

Initsiaal Jakob Liivi jutustusele *Öömajal* (lk. 213).

Kuuvalge öö Peipsi rannal. Mõõt 163:122 mm. Jakob Ploompuu väljaandes *Rahwa Leht* (1900, nr. 8, lk. 33).

Ajakirjas *Rahwa Lõbu-Leht* 1901. aastal ilmunud puulõiked:

Vinjett *Jõulupühadeks* kujutab kuuseoksa (nr. 12).

Nüüdu nõlval (nr. 12). Mõõt 198:148 mm. Hiljem ilmunud ajakirjas *Linda* (1905, nr. 31/32).

K. E. Sööt, *Mälestused ja lootused*, Tartu 1903. Mitmevärvilises puulõikes kaas. Mõõt 162:105 mm.

Ajakirjas *Linda* 1903. aastal ilmunud puulõiked:

Õhtul koju (nr. 3). Mõõt 200:142 mm. Hermann Baischi maalingu järgi.

Patukahetsejad (nr. 44). Peter Rosegeri jutustus, F. Reissi joonistused, Mart Pukitsa tõlge ja puulõiked.

Peale puulõigete esineb ajakirja selles aastakäigus kogu joonistusi Pukitsalt.

Ajakirjas *Linda* 1905. aastal ilmunud puulõiked:

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi portree tammelehtedest kaunistuses (nr. 31/32). Kahevärviline puulõige.

Kaaneilustus (nr. 37/38). Teostatud kolmes värvis.

Metsa põues (nr. 37/38) kujutab metsaidüllit. Kaustalt suuremaid Pukitsa puulõikeid.

Talu. Kujutab õlgkatusega taluhoonet veekandjaga esiplaanil. Mõõt 69:109 mm. Ilmunud M. Laarmani teoses *Puulõige*, Tallinn 1927, lk. 17.

Bibliograafilisi andmeid:

M. Laarman, *Puulõige. Jooni puulõike ajaloost ja tehnikast*. Tallinn 1927, lk. 17.

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 8/9.

Märt Laarman: Andres Kuuse portree

Andres Kuusk: Toolse varemed

Ajavahemikus, mil Mart Pukits töötas Leipzigis, töötas puulõike alal Tartus *Andres Kuusk* (sündinud 14. septembril 1874. aastal). A. Kuusk algas oma tegevust puulõike alal Pukitsa ergutusel ning juhtimisel. Tema tööd ilmusid peamiselt ajakirjas *Rahva Lõbu-Leht* 1900.—1901. aasta vahemikus, kuid üksikuid puulõikeid esineb temalt veel hiljem, nagu 1904. aastal eelmainitud ajakirja kaaneilustuse näol. A. Kuuse toodang puulõike alalt koosneb dekoratiivset iseloomu taotlevatest vinjettidest, peatüki alg- ja lõppkaunistustest, kuid oma suuremas töös, nagu *Orjatüdruku laul*, puule lõigatud H. Siemiradsky maalingu järgi, püüab Kuusk läheneda toon-puugravvüürile. Ajakirjas *Linda* (1903) leidub Kuuselt puulõikeid, nagu maakoha pildistus Himaalaja mägedes ja soomlaste ning sküütide kujutusi nende rännakuteel (lk. 546—548).

E. Mäesepa poolt 1902. aastal kirjastatud L. Schnelleri teos *Paulus* sisaldab 18 numbrit A. Kuuse väikesemõõtelisi puulõikeid. Nende Palestiina ainestikku käsitlevate puulõigete hulgas leidub mõningaid tehniliselt õnnestunud töid, nagu Diwle (Derbe) kõrve kujutus, mõõdult 89 : 145 mm (lk. 41), Missise —

Andres Kuusk: Heinrich IV

endise Mopsuestia vaade, mõõt 68 : 90 mm (lk. 99), Vana-Rooma võiduvärvate kujutus Salonikis, mõõt 124 : 85 mm (lk. 158), ja vaade Antonia kantsi varemele, mõõt 127 : 86 mm (lk. 379).

Kõnesolevast väljaandest pälvib veelgi suuremat tähelepanu dr. K. O. Lindequisti *Üleüldine ajalugu*. Väljaanne ilmus P. Schmidt raamatukaupluse kirjastusel 1903.—1905. aasta vahemikus ning on oma aja kohta rikkalikult illustreeritud. Väljaande esimene köide sisaldab 215 pildistust, kus hulgas on üle kümnekonna A. Kuuse puulõikeid. Viimaste hulka kuulub kaks linna vaadet, mis kujutavad Visby linna Gotlandi saarel, mõõt 65 : 90 mm (lk. 588), ja vaade Tallinna Toompeale, mõõt 49 : 93 mm (lk. 635). Teise osa puulõigetest moodustab ikonograafiline materjal. Portreedest on selles köites enam õnnestunud Johann Wiklefi oma, mõõt 103 : 81 mm (lk. 578).

Sama väljaande teises köites, kus Kuuselt leidub 15 numbri ümber puulõikeid — portreid, esineb tehniliselt väljakujunenud töid juba suuremal määral. Nendest tuleb nimetada Elisabethi, mõõt 98 : 98 mm (lk. 85), Sigismund II Augusti, mõõt 117 : 103 mm (lk. 154), Johann Tilly, mõõt 86 : 73 mm (lk. 162), Wallensteini, mõõt 115 : 94 mm (lk. 164), Cartesiuse, mõõt 99 : 82 mm (lk. 188), Galilei, mõõt 110 : 91 mm (lk. 190), ja Shakespeare'i, mõõt 93 : 70 mm (lk. 194), portreed.

Kõnesolevaist Kuuse puulõikeist on vaid üksikud signeeritud. Nendes töödes ilmneb tehniline süvenemine ja mitmekesisustumine, ühtlasi lähenemine toonpuugravüürile.

Bibliograafilisi andmeid:

A. Tassa, kataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 5.

Märt Laarman: Peet Mooratsi portree

Peet Moorats sündis Viljandimaal Vastemõisa vallas asuva Mustikaõue taluniku pojana 20. detsembril 1880. (1. jaanuaril 1881.) aastal. Juba noores eas ilmnas temas huvi kujutada linde ja loomi, lõigates joonistusi männikoorele. Alghariduse omandas Moorats Vastemõisa Kasari algkoolis, kus innukalt jätkas oma lapsemeelseid lõiketöid. Valmistas koolipõlves endale mängukaarte sel teel, et lõikas kaardisilmad pulkadele ja, suitsetades neid lambi kohal, trükkis pildid paberile. Lõpetanud oma õpingud Kasari algkoolis, jätkas Moorats õppimist Suure-Jaani kihelkonnakoolis, kus õppekavasse kuulus ka joonistamine. Lõpetanud 1898. aastal kihelkonnakooli, siirdus ta koju, abistades vanemaid talutöödel. Sel ajal valmistas ta oma esimese olulise tähtsusega puulõiketöö, tarvitades materjaliks vahtrapuud ja lõikamiseks taskunuga. Puulõige kujutas vaadet Suure-Jaani kirikule ja oli mõõdult 150:100 mm. Töö pääses avalikkusse, kuna sellest valmistas tõmmiseid kirjaniku ja raamatu-kaupleja Andres Renniti trükikoda Viljandis. Kuna kõnesolev töö leidis tähelepanu, siis olid ka P. Mooratsi omaksed tema tööst huvitatud. Et taskunoaga puule lõikamine oli tülikas, valmistas vend temale vanast vikatist mõningaid terariistu töö jaoks. Järgnes P. Mooratsilt puulõige vaatest Joosep Kapi mälestussambale, mida paljundati jällegi Renniti trükikojas. Et eelmainitud puulõiketööl oli taas menu, ilmneb sellest, et see töö leiab avaldamist ajalehe *Postimees* lisas 1899. aastal (lk. 89). Puulõige kannab signatuuri *P. M+s* ja pealkirja *Jooseph Kappi mälestussammas*.

Kui Johann Köler 1899. aastal Peterburis suri, toodi tema põrm matmiseks Suure-Jaani. Ta sark, maetud pärgadesse, pildistati kirikus, mille järel Moorats selle kohe puule lõikas, mis paljundati jällegi Renniti trükikoja poolt. Köleri matuseks kogunes Suure-Jaani seltskonna ja avaliku elu tegelasi. Kooliõpetaja H. Kapp juhtis nende tähelepanu Mooratsi andele ja tutvustas neid tema viimase puulõiketööga. Mooratsist oldi huvitatud ja soovitati temal kunsti alal

Peet Moorats: Leo Tolstoi — Ilja Repini maalingu järgi

õppimist jätkata mõnes Peterburi kunstikoolis. Innukamateks soovitajateks olid H. Kapp ja O. Kallas. Ühtlasi anti Mooratsile lootust toetusele Peterburis korteri ja toidu näol. 1899. aasta sügisel sõitis Moorats Peterburi ja astus parun Stieglitzi kunstikooli, kus töötas 1901. aasta kevadeni. Sealt siirdus Moorats Peterburi Kunstiedendamise Seltsi joonistuskooli, mille lõpetas edukalt 1902. aastal, saades oma tööde eest hõbeauraha. Varakevadel 1902. aastal astus Moorats Peterburi kunstiakadeemiasse, kuid algava kopsuhaiguse tõttu oli sunnitud katkestama oma töö selles õppeasutises. Möödusid mõned aastad kurnava haiguse all oma isatalus, kus Moorats suri 10. (23.) märtsil 1908. aastal.

Meil leidub Mooratsilt ajakirjanduslikkudes väljaannetes mõningaid naljapilte ja ilustusi puulõigetes 1899.—1908. aasta vahemikus, nagu Viljandis ilmunud ajalehes *Rahwaleht*, ajalehe *Kodumaa* lisas *Ulak* ja, nagu eespool tähendatud, ajalehe *Postimees* lisas, siis veel Jakob Ploompuu poolt väljaantud pühadealbumeis ja vene pildiajakirjas *Niva*.

Ülevaatenäitusel *Sada aastat eesti puugravüüri*, mis toimus Tartus 1935. aastal, oli Peet Moorats esindatud tehniliselt õnnestunud puulõikega, mis kujutab vene kirjanikku Leo Tolstoid, teostatud Ilja Repini maalingu järgi.

Bibliograafilisi andmeid:

A. Tassa, lkataloogis *Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“*. Tartu 1935, lk. 9.

I S I K U T E R E G I S T E R

- Aksakov, Ivan 61
 Aksakov, Sergei 61
 Aleksander I 56
 Aleksander II 33, 36, 37
 Aleksandra Feodorovna 9, 26
 Allo, Gustav 64
 Amelung, Friedrich 44
 Anso 12
 Aspelin, Johan Reinhold 51, 58
 August 77
 Baer, Karl Ernst v. 38, 64
 Baisch, Hermann 72
 Beethoven, Ludwig v. 61
 Behrtula (vt. Berthold) 17
 Berendhoff, Rudolf 54
 Bernardski, Jevstafi 31
 Berthold 14, 17
 Berthold 67
 Bewick, Thomas 9
 Borel, P. 35, 38
 Brockhaus, F. A. 11, 43, 46
 Broš, Karl 37
 Brotze, Johann Christoph 46
 Buchholtz, Arend 36
 Burchardt, Heinrich 64
 Busch 58, 64
 Cartesius 77
 Catharina II (vt. Katariina II) 44
 Charlemagne, Adolf 35, 54—56
 Chopin, H. 37
 Clodt v. Jürgensburg, Konstantin 9, 11
 Cranach (vanem), Lucas 35, 38
 Dahl, Harald Victor 65
 Dammüller, Eduard 35
 Daugel, Johann (vt. Daugell, Jaan) 34
 Daugell, Alfred 34
 Daugell, August 5, 9, 11, 12, 32—39, 41, 51
 Daugell, Jaan 34
 Daugulis (vt. Daugell, August) 34
 Daugull (vt. Daugell) 33, 34
 Dauguls (vt. Daugell, August) 34
 Dickens, Charles 37
 Dickinson, M. 38
 Dullo, Paul Carl Gottfried 7
 Eggers, Georg Arnold 7
 Elisabeth 77
 Elwall, B. 10, 26
 Eriksen, V. 35
 Eugenie 37
 Fedotov, Pavel 37
 Feichel, F. 37
 Forestier, G. v. 8
 Fors, H. 51, 58
 Franzschil, Henri 54
 Galilei, Galileo 77
 Gehewe, Carl Heinrich Constantin 43
 Genss, Julius 5, 36
 Gern, Aleksander Otto 9—11, 20, 22, 23—27
 Glinka, Mihhail 61
 Gläser, Wilhelm Heinrich Cristian 46, 54
 Goethe 68, 72
 Gogol, Nikolai 61
 Grenzstein, Ado 64
 Grenzstein, Tõnis 54
 Grewinck, Constantin Caspar Andreas 18
 Grosberg, O. 39
 Hagen, August Matthias 8, 12, 19, 41
 Haiden, Josep (vt. Haydn Joseph) 50
 Hartmann, Hermann Eduard 11, 40—47
 Hasselblatt, Julius 11, 18, 22, 29, 31, 39
 Haydn, Joseph 49, 50
 Heinrich IV 76
 Helts 54
 Hermann, Karl August 12, 68

- Hoppe, Hermann 12, 35
 Houbraken, Arnold 35, 38
 Huhn, Karl Theodor 61
 Hurt, Jakob 68, 72
 Häcker, Wilhelm 64
 Iljin, A. 54
 Innocentius III 16
 Jacobson (vt. Jakobson, Eduard Magnus) 53
 Jakobson, Adam 49, 50, 64, 65
 Jakobson, Adolf 53
 Jakobson, Carl Robert 20, 25, 35, 49—51,
 53, 54, 56, 65
 Jakobson, Eduard Magnus 5, 6, 11—13, 34,
 35, 43, 48—65
 Jakobson (Eduard Magnus Jakobsoni abi-
 kaasa) 53
 Jakobson, Liisa (Eliisa) 50
 Jakobson, Martin 58, 61
 Jannsen, Johann Voldemar 11, 18
 Jantzen, Daniel (D[avid]) 10, 26
 Jegorova (vt. Jakobson, Liisa [Eliisa]) 50
 Johanson-Pärna, Jakob 50, 65
 Juncker, Wilhelm Karl 29
 Jung, Jaan 70, 72
 Jungberg-Noormägi, Osvald 68
 Jürgens, Johannes Leopold 68
 Jürgenstein, Anton 50
 Kaarel XII 17
 Kallas, Oskar 81
 Kalli (vt. Kally) 29
 Kally, Bogdan Gottlieb Friedrich 9—11,
 28—29, 31
 Kamsen, Reinhold 72
 Kapp, H. 79, 81
 Kapp, Joosep 79
 Karazin, Nikolai 35
 Karow, Eduard Julius 11, 46
 Katariina I 18, 30, 31
 Katariina II 35, 38, 44
 Kaulbach, Wilhelm v. 33, 36
 Kaupo 16
 Klockow, Johann Heinrich 7
 Koeler (vt. Köler, Johann) 56
 Kolon 12
 Kolumbus, Christoph 37
 Kool 12
 Krajevski 38
 Kretschmar, Eduard 23
 Kreuzwald, Friedrich Reinhold 9, 25, 33,
 36, 68, 73
 Krohnwald, Karl 36
 Krölov, Ivan 10, 26, 61
 Krüger, K. 18
 Kull 12
 Kunder, Johann 17
 Kuusk, Andres 13, 74—77
 Köler, Johann 55, 56, 72, 79
 Laakmann, Heinrich 9, 11, 16—20, 25, 33,
 36, 42—44, 46, 51, 54, 56, 67
 Laarman, Märt 48, 65, 73, 74, 78
 Lambin, Nikolai 10, 17, 26, 28, 31
 Lepik, Jaan 72
 Liiv, Jakob 72
 Lindell, E. 51, 58
 Lindequist, K. O. 77
 Lossius, Eduard Friedrich 20, 25
 Loubet, Émile 68, 72
 Luther, Martin 35, 37, 38
 Lvov 26
 Maikov, P. 18
 Manassein, Nikolai 61
 Manninen, Ilmari Justus Andreas 37
 Maréchal, C. 37
 Marks, A. 12
 Matjušin, Ivan 35
 Maydell, Friedrich Ludwig v. 5, 8—11,
 14—18, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 33
 Maydell Karl v. 18
 Melan, Claude 35, 37
 Merkel, Garlieb Helwig 58
 Michelsen, Ludwig Reinhold 30
 Michelsen, M. 9—11, 30—31
 Michelsen, W. 30
 Michelson (vt. Michelsen, M.) 31
 Michelssen (vt. Michelsen, M.) 30
 Mjassojedov, Grigori 33
 Moora 12
 Moorats, Peet 12, 78—81
 Mootse, Gustav 68
 Mozart, Wolfgang Amadeus 49
 Mäesep, E. 75
 Mägi, Konrad Vilhelm 68
 Napoleon III 37
 Neumann, Wilhelm 10, 18, 27—31, 39, 47
 Nicolson 52
 Noormägi (vt. Jungberg-Noormägi) 68

- Novossilski, P. 38
 Nummelin, C. 51, 58
 Oboljaninov, N. 39
 Panck, Johann Ernst v. 40
 Pasteur, Louis 61, 62
 Peeter I 17, 18, 26, 35, 38, 58
 Peets 12
 Pengerots, Visvald 39, 65
 Pert 12
 Peterson, Kristian Jaak 42, 44, 45
 Peti, L. 12
 Plates, Ernst Arnold 64
 Ploompuu, Jakob 72, 81
 Pratz, C. 54
 Prjanišnikov, Illarion 38
 Promet, Aleksander 68
 Pukits, Mart 13, 67—73, 75
 Puškin, Aleksander 10, 36
 Pärmann, J. 58
 Raud, Kristjan 68
 Reiman 12
 Reiss, F. 72, 73
 Rembrandt 33, 36
 Reni, Guido 10, 29, 61
 Rennit, Andres 79
 Repin, Ilja 80, 81
 Rist, Gori (Georg) 72
 Rizzoni, Alexander 38
 Rosberg, Mihhail 29
 Rosegger, Peter 72, 73
 Russwurm, Carl Friedrich Wilhelm 17, 26
 Sachssendahl, Christian Emil 43
 Salomon, Marie 34
 Santo, Gustav Moritz 43
 Schlater, Georg Friedrich 12
 Schmid, Albert Heinrich 8, 9, 19—22, 25
 Schmidt, Henriette Louise 22, 25
 Schmidt, Martin 65
 Schmidt, P. 77
 Schnakenburg, Conrad Heinrich Edmund
 56, 58
 Schneller, L. 75
 Schultz, Samuel Benjamin 7
 Schumacher, J. 37, 38
 Schwan, J. 56
 Schünmann, Johann Christian 9, 10, 16,
 17, 26, 29, 33, 36, 42, 43, 46
 Senff, Carl August 15
 Serjakov, Lavrenti 35
 Shakespeare, William 77
 Sidorov, A. 27, 31
 Siemiradsky, Henryk 75
 Sigismund II 77
 Sivers, Nikolai v. 72
 Skulme, Uga 39
 Stein 12
 Sternberg, A. v. 18
 Stieglitz, Alexander 51, 81
 Suburg, Lilli (Caroline) 68
 Sööt, Karl Eduard 68, 72
 Zick, A. 72
 Zimse, Johannes 50, 64
 Zukovski, Vassili 9, 10, 17, 26
 Tassa, Aleksander 18, 22, 27, 29, 31, 39,
 47, 65, 73, 77
 Tenner, Wilhelmine Beate 29
 Theoderich 16
 Thorvaldsen, Berthel 37
 Tilly, Johann 77
 Timm, Georg Wilhelm 34, 36
 Tolstoi, Leo 80, 81
 Treffner, Hugo 67
 Treiman 12
 Triik, Nikolai 66, 68
 Unzelmann, Friedrich Ludwig 8
 Uusmann, Mihkel 65
 Vaga, Voldemar 18
 Wallenstein 77
 Weber, Eduard 13
 Weber, J. J. 11
 Weizenberg, August Ludwig 61
 Vereštšagin, Vassili 39
 Weyermann, K. 35
 Wiklef, Johann 77
 Willi Andi 72
 Ypsilanti, Alexander 20

Saateks	5
Eesti puulõike arengust XIX sajandil	7
Maydell	15
Maydelli joonistused puulõigete jaoks	16
Bibliograafilisi andmeid	18
Schmid	19
Bibliograafilisi andmeid	22
Gern	23
Teisi Gerni puulõikeid	26
Bibliograafilisi andmeid	27
Kally	28
Bibliograafilisi andmeid	29
Michelsen	30
Bibliograafilisi andmeid	31
Daugell	33
Daugelli puulõikeid	36
Bibliograafilisi andmeid	39
Hartmann	41
Hartmanni puulõikeid	43
Bibliograafilisi andmeid	47
Jakobson	49
Jakobsoni ksülograafilisi materjale	53
Bibliograafilisi andmeid	65
Pukits	67
Pukitsa puulõikeid	68
Bibliograafilisi andmeid	73
Kuusk	75
Bibliograafilisi andmeid	77
Moorats	79
Bibliograafilisi andmeid	81
Isikute register	83

Vastutav toimetaja E. Kollom. Keeleline toimetaja M. Lepik. Tehniline toimetaja H. Treumann. Kaane, üitelvinjeti ja initsiaalide puulõiked valmistanud M. Laarman. Ladumisele antud 1. VII 1946. Trükkimisele antud 20. I 1948. Paber 56 : 79 cm ¹/₈. Trükiarv 3200. Trükitähti trükipoognas 57920. Trükipoognaid 11 (+ 2 lisalehte). Arvutuspoognaid 7,8. MB-02313. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 756.

На эстонском языке. Александр Тасса. О ксилографическом искусстве. Материалы и источники эстонской ксилографии XIX века.

